JOURNAL OF LANGUAGE, RELIGION AND CULTURE LRC
วารสารภาษา ศาสนา และวัฒนธรรม
ISSN 2697-5637 (Online)

ฟื้นวัด ศรัทธา สถาปนา: การฟื้นกรุงเก่าผ่านการบูรณปฏิสังขรณ์วัดในเมืองพระนครศรีอยุธยาภายใต้บริบททางสังคมและการเมือง สมัยรัชกาลที่ 3 ถึงรัชกาลที่ 5 พ.ศ. 2367 – 2453

Reviving Buddhist Temples, Faith, and Establishments: The Restoration of the Old Capital City through Temple Revitalization within the Socio-Political Context of Phra Nakhon Si Ayutthaya from the Reigns of King Rama III to King Rama V (1824–1910)

ศุภสุตา ปรีเปรมใจ[1]
Suppasuta Preepremjai[1]
[1]สาขาวิชาประวัติศาสตร์ คณะมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์
[1]Department of History, Faculty of Humanities and Social Sciences
[1]มหาวิทยาลัยราชภัฏพระนครศรีอยุธยา
[1]Phranakhon Si Ayutthaya Rajabhat University
E-mail : Suppasuta@aru.ac.th

Received: March 25, 2026 Revised: May 28, 2026 Accepted: June 4, 2026

บทคัดย่อ

งานวิจัยนี้มีวัตถุประสงค์เพื่อศึกษาการบูรณปฏิสังขรณ์และการสถาปนาวัดในเมืองกรุงเก่า ในฐานะภาพสะท้อนความสัมพันธ์ระหว่างศรัทธาทางศาสนากับบริบททางสังคมและการเมือง ระหว่างรัชกาลที่ 3 ถึงรัชกาลที่ 5 ด้วยการศึกษาเอกสารที่เกี่ยวข้องกับการบูรณปฏิสังขรณ์วัด และการสำรวจศิลปกรรมในพื้นที่ และนำข้อมูลทั้งสองส่วนมาวิเคราะห์ สังเคราะห์ข้อมูล ด้วยระเบียบวิธีวิจัยทางประวัติศาสตร์ ผลการศึกษาพบว่า ในสมัยรัชกาลที่ 3 วัดในเมืองกรุงเก่าได้รับการบูรณปฏิสังขรณ์โดยเจ้าเมืองเป็นหลัก สะท้อนให้เห็นสถานะของชนชั้นนำที่เป็นตัวแทนการใช้อำนาจจากราชสำนักที่มีบทบาทต่อท้องถิ่น ต่อมาในสมัยรัชกาลที่ 4 ราชสำนักให้ความสำคัญต่อการฟื้นฟูวัดในเมืองกรุงเก่าอย่างต่อเนื่อง ซึ่งวัดเหล่านี้มีงานศิลปกรรมที่สะท้อนพระราชประสงค์และพระราชนิยมของพระบาทสมเด็จ

พระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวอย่างเด่นชัด จนกระทั่งในสมัยรัชกาลที่ 5 วัดต่าง ๆ ในเมืองกรุงเก่าได้รับการฟื้นฟูบูรณะมากขึ้นตามลำดับ นอกจากนี้ยังมีวัดที่ได้รับการสถาปนาด้วยรูปแบบสมัยใหม่ ซึ่งเป็นการสร้างวัดด้วยพระราชศรัทธาที่มั่นคงและทันสมัยตามแบบฉบับโลกทัศน์ที่เปลี่ยนแปลง อย่างไรก็ตาม ยังมีวัดและพุทธสถานในกรุงเก่าบางแห่งที่ไม่ได้รับการบูรณปฏิสังขรณ์ แต่มีสถานะเป็นสัญลักษณ์ความยิ่งใหญ่ของอดีตราชธานีไทยที่เชื่อมโยงความสำคัญกับการดำรงอยู่ของรัฐใหม่

คำสำคัญ: ประวัติศาสตร์อยุธยา; วัด; เมืองกรุงเก่า; พระนครศรีอยุธยา; การบูรณปฏิสังขรณ์

Abstract

This research aims to study the restoration and establishment of Buddhist temples in the Old Capital City of Ayutthaya as a reflection of the relationship between religious faith and the socio-political context from the reigns of King Rama III to King Rama V, The study examines documentary evidence related to temple restoration and architectural patronage, alongside surveys of artistic and architectural features in the area. The collected data are then analyzed and synthesized through historical research methodology. The findings reveal that during the reign of King Rama III, temples in the Old Capital City were primarily restored by city governors, reflecting the status of the elites as representatives of royal authority who played a significant role in local administration. Subsequently, during the reign of King Rama IV, The royal court placed significant emphasis on the continuous restoration of temples in the Old Capital City, featuring artistic works that distinctly reflected the royal intentions and preferences of King Mongkut. In the reign of King Rama V, various temples in the Old Capital City were increasingly restored. In addition, some temples were newly established in a modern style, reflecting temple construction under firm royal faith and in accordance with changing worldviews. However, there were also some Buddhist temples and sites in the Old Capital that were not restored. Nevertheless, they remained as symbols of the

grandeur of the former Thai capital, linking its historical significance to the continued existence of the new state.

Keywords: Ayutthaya History; Buddhist Temples; Old Capital City of Ayutthaya; Phra Nakhon Si Ayutthaya; Restoration

1. บทนำ

กรุงศรีอยุธยา อดีตราชธานีของไทยได้สูญสิ้นความเป็นเมืองหลวงภายหลังการเกิดสงครามครั้งใหญ่ในภูมิภาคเมื่อพ.ศ. 2310 และมีสถานะเป็นเมืองกรุงเก่า เมืองระดับชั้นจัตวา อย่างไรก็ตาม พื้นที่ของอดีตราชธานียังคงเป็นพื้นที่ที่รัฐสยามให้ความสำคัญในเชิงประวัติศาสตร์ ศาสนา และสัญลักษณ์ทางอำนาจ โดยเฉพาะในช่วงสมัยรัชกาลที่ 3–5 ซึ่งปรากฏการบูรณปฏิสังขรณ์วัดวาอารามในพระนครศรีอยุธยาอย่างต่อเนื่อง กล่าวคือ ในสมัยพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ 3 วัดวาอารามในเมืองกรุงเก่าที่เคยอยู่ในสภาพรกร้างได้รับการบูรณปฏิสังขรณ์มากขึ้น นอกจากวัดที่เกี่ยวข้องกับพระราชวงศ์ที่ได้รับการดูแลอย่างต่อเนื่องแล้ว ยังมีวัดอื่น ๆ ที่ได้รับการฟื้นฟูจากผู้ที่มีบทบาทสถานะทางสังคมสูงในท้องถิ่นเช่น เจ้าเมือง และพระภิกษุสงฆ์เจ้าอาวาส ดังในกรณีของวัดหน้าพระเมรุ วัดใหม่ไชยวิชิต วัดภูเขาทอง และ วัดย่านอ่างทอง เป็นต้น

ความสนใจในการฟื้นฟูวัดในเมืองกรุงเก่าทวีความสำคัญขึ้นในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ 4 ที่ทรงโปรดเกล้าฯ ให้สำรวจข้อมูลของวัดวาอารามในเมืองกรุงเก่าอย่างละเอียดมากขึ้น ดังจะเห็นได้จากจำนวนวัดต่าง ๆ ในเมืองกรุงเก่าที่เป็นหมุดหมายของการประกอบพระราชกุศลของพระบรมวงศานุวงศ์หลายแห่ง และมีวัดที่ได้รับการบูรณปฏิสังขรณ์อย่างสำคัญเพิ่มเติม เช่น วัดเสนาสนาราม วัดชุมพลนิกายาราม และ วัดพนัญเชิง โดยวัดเหล่านี้ปรากฏการสร้างงานศิลปกรรมตามพระราชนิยมและพระราชประสงค์ของรัชกาลที่ 4 อย่างเด่นชัด อย่างไรก็ตาม การดำเนินการบางส่วนยังไม่แล้วเสร็จในรัชสมัยของพระองค์ พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ 5 จึงสนองพระราชประสงค์ที่สมเด็จพระบรมชนกนาถมีพระราชดำริและดำเนินการต่อ ซึ่งในสมัยรัชกาลที่ 5 อันยาวนานกว่า 4 ทศวรรษเป็นยุคสมัยแห่งการปฏิรูป นอกจากจะบูรณะพระอารามให้สมบูรณ์ต่อจากพระราชบิดาแล้ว ยังทรงโปรดเกล้าฯ ให้สร้างสรรค์งานศิลปกรรมในแบบฉบับพระราชนิยมของพระองค์ในการสร้างวัด ซึ่งสะท้อนความแตกต่างจากรัชกาลที่ผ่านมาโดยการนำวัฒนธรรมแบบตะวันตกที่เฟื่องฟูในยุคสมัยมาปรับใช้ ดังในกรณีของการสถาปนาวัดนิเวศธรรมประวัติ เป็นต้น

แม้ว่าวัดต่าง ๆ ในเมืองกรุงเก่าจะได้รับการบูรณปฏิสังขรณ์และสถาปนาเพิ่มขึ้น แต่พุทธสถานสำคัญบางแห่งที่อยู่ใจกลางเมือง กลับไม่ได้รับการบูรณะเท่าที่ควรและมีสภาพเป็นโบราณสถาน อย่างไรก็ตาม สถานที่เหล่านี้ได้ปรากฏบทบาทความสำคัญอื่น เช่น การเป็นสถานที่ประกอบพระราชพิธี หรือเป็นสัญลักษณ์ของความเป็นราชธานีอดีตกรุงศรีอยุธยา และได้รับการใช้เป็นสถานที่ต้อนรับพระราชอาคันตุกะและชาวต่างชาติที่ทำงานกับราชสำนักเดินทางมาเยี่ยมชม ตัวอย่างที่เห็นได้ชัดคือ วิหารพระมงคลบพิตร ซึ่งจัดเป็นพุทธสถานที่สำคัญอีกแห่งหนึ่งที่ได้รับความเคารพนับถือในฐานะของความเป็นตัวแทนของ “กรุงเก่า” รากเหง้าที่ยิ่งใหญ่ในจินตนาการและความรับรู้ของผู้คนในขณะนั้น บทความนี้จึงเสนอว่า การบูรณปฏิสังขรณ์วัดวาอารามในพระนครศรีอยุธยาในสมัยรัชกาลที่ 3–5 มิได้เป็นเพียงการทำนุบำรุงศาสนสถานเท่านั้น หากแต่เป็นกลไกสำคัญที่รัฐสยามใช้พื่อแสดงความศรัทธาภายใต้อำนาจ และเป็นกระบวนการฟื้นฟูความศักดิ์สิทธิ์ของเมืองกรุงเก่าที่เชื่อมต่อกับรัฐใหม่ผ่านพื้นที่ศาสนา

2. วัตถุประสงค์ของการวิจัย

เพื่อศึกษาบทบาทของราชสำนักสยามและชนชั้นนำท้องถิ่น ต่อการบูรณปฏิสังขรณ์และการสถาปนาวัดในเมืองกรุงเก่า ภายใต้บริบททางสังคมและการเมือง ระหว่างรัชกาลที่ 3 ถึงรัชกาลที่ 5

3. การทบทวนวรรณกรรม/ งานศึกษาที่ผ่านมา

งานวิจัยนี้ ได้ศึกษาข้อมูลจากหลักฐานชั้นต้น หลักฐานชั้นรอง และงานศึกษาวิจัยต่าง ๆ เพื่อวางกรอบแนวทางในการวิเคราะห์ โดยมีการศึกษาใน 2 ประเด็นหลัก ได้แก่

3.1 งานศึกษาด้านสถาปัตยกรรม แนวคิดและคติความหมายในงานศิลปกรรม

งานวิจัยนี้ มีการศึกษาจากเอกสารการวิจัยที่เกี่ยวข้อง เช่น วิทยานิพนธ์เรื่อง การศึกษาประวัติศาสตร์สถาปัตยกรรมวัดสุวรรณดารารามราชวรวิหาร จ.พระนครศรีอยุธยา (พ.ศ. 2557) ของ ปัญจเวช บุญรอด (2557) วิทยานิพนธ์เรื่อง ศิลปกรรมในพระราชประสงค์พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว (พ.ศ. 2558) ของ พัสวีสิริ เปรมกุลอนันต์ (2558) ที่เสนอว่า ศิลปกรรมในสมัยรัชกาลที่ 4 มีการนำรูปแบบศิลปะลังกาและอยุธยามาใช้สะท้อนแนวคิดการปฏิรูปศาสนา และยังมีส่วนที่ผสมผสานงานศิลปกรรมตามพระราชนิยมเพื่อแสดงถึงพระราชอำนาจของพระมหากษัตริย์ในบริบทการปกครองยุคใหม่ การศึกษานี้

สัมพันธ์กับการศึกษาการบูรณปฏิสังขรณ์และการสถาปนาวัดในเมืองกรุงเก่าในช่วงเวลาที่ศึกษา รวมถึงงานของ สันติ เล็กสุขุม เช่น หนังสือเรื่อง ข้อมูลกับมุมมอง : ศิลปะรัตนโกสิทร์ (พ.ศ. 2548) และ พุทธศิลป์สมัยรัตนโกสินทร์ พัฒนาการของงานช่างและแนวคิดที่ปรับเปลี่ยน (พ.ศ. 2556) ของ ศักดิ์ชัย สายสิงห์ (2556) ที่มุ่งเน้นการอธิบายพัฒนาการทางสังคมที่สะท้อนผ่านงานศิลปกรรมในยุคต่าง ๆ ในสมัยรัตนโกสินทร์

3.2 งานศึกษาการสร้างภาพลักษณ์และความหมายของรัฐสมัยใหม่ผ่านสถาปัตยกรรมและวัฒนธรรมทางวัตถุ

งานศึกษาในประเด็นนี้ เช่น วิทยานิพนธ์จากสยามเก่าสู่ไทยใหม่: ความหมายทางสังคมและการเมืองในงานสถาปัตยกรรม พ.ศ. 2394-2500 (พ.ศ. 2546) ของชาตรี ประกิตนนทการ (2546) ซึ่งวิเคราะห์ถึงงานสถาปัตยกรรมในช่วงรอยต่อระหว่างโลกทัศน์เก่าและใหม่ในสมัยรัชกาลที่ 4 - 5 และ หนังสือเรื่อง เจ้าชีวิต เจ้าสรรพสิ่ง การก่อร่างภาพลักษณ์สมัยใหม่ของสถาบันกษัตริย์สยาม (พ.ศ. 2566) ซึ่งปรับปรุงมาจากวิทยานิพนธ์ของ เมาริตซิโอ เปเลจจี (2566) ที่นำเสนอการก่อร่างความเป็นสมัยใหม่ของสถาบันกษัตริย์สยามในสมัยรัชกาลที่ 5 ผ่านวัฒนธรรมทางวัตถุที่รับเอารูปแบบตะวันตกมาเลือกรับและปรับใช้สู่ความศิวิไลซ์ เพื่อเชื่อมโยงความเก่าแก่เข้ากับความก้าวหน้าเพื่อรับมือกับลัทธิอาณานิคม

การทบทวนวรรณกรรมข้างต้น เป็นการศึกษางานด้านศิลปะ แนวคิด และอธิบายการเปลี่ยนผ่านของศิลปสถาปัตยกรรมในการตอบสนองต่อบริบททางสังคมและการเมืองในแต่ละยุคสมัย แต่งานชิ้นนี้มุ่งขยายการศึกษามาสู่พื้นที่ “เมืองกรุงเก่า” เพื่อวิเคราะห์การบูรณปฏิสังขรณ์และการสถาปนาวัด ด้วยกลไกการใช้อำนาจรัฐ ผ่านการฟื้นวัดในระหว่างรัชกาลที่ 3 ถึงรัชกาลที่ 5 ซึ่งทำหน้าที่เชื่อมโยงรากฐานของอดีตราชธานีเข้ากับการสร้างเอกภาพและดำรงอยู่ของรัฐสยามใหม่ท่ามกลางความเปลี่ยนแปลงได้อย่างมีนัยสำคัญ

4. วิธีดำเนินการวิจัย

การศึกษานี้เป็นงานวิจัยเชิงคุณภาพ (Qualitative Research) โดยแบ่งการวิจัยออกเป็น 2 ส่วนคือ 1) การวิจัยเอกสาร ซึ่งเป็นการรวมรวมเอกสารต่าง ๆ ที่เกี่ยวข้องกับความสำคัญ ประวัติความเป็นมา และการบูรณปฏิสังขรณ์วัด เช่น เอกสารหลักฐานชั้นต้น ประเภทจดหมายเหตุ เอกสารตรวจราชการ งานพระราชนิพนธ์ บันทึกต่าง ๆ และเอกสารหลักฐานชั้นรอง ได้แก่ งานที่เกี่ยวข้องที่ปรากฏในงานวิจัย วิทยานิพนธ์ และหนังสือต่าง ๆ 2) การวิจัยภาคสนาม ได้แก่ การเก็บรวบรวมข้อมูลด้านกายภาพของวัดต่าง ๆ ในงานวิจัยใน

พื้นที่จังหวัดพระนครศรีอยุธยา ซึ่งประกอบด้วยกลุ่มตัวอย่าง วัดกรณีศึกษาในชั้นยศพระอารามหลวงที่มีรูปแบบศิลปกรรมพระราชนิยมชัดเจน และวัดที่มีหลักฐานการบูรณปฏิสังขรณ์ ในช่วงเวลาที่ศึกษา (พ.ศ. 2367 – 2453) โดยเน้นการเก็บข้อมูลด้านศิลปกรรมรวมถึงความเปลี่ยนแปลงด้านภูมิทัศน์ และรวบรวมข้อมูลต่าง ๆ มาคัดเลือก ตีความ ตรวจสอบความถูกต้อง และนำข้อมูลทั้งสองส่วนมาทำการวิเคราะห์ สังเคราะห์ข้อมูล โดยใช้ระเบียบวิธีวิจัยทางประวัติศาสตร์ (Historical Approach) จากนั้นนำเสนอผลการวิจัยด้วยวิธีการพรรณนาวิเคราะห์ (Descriptive analysis)

5. สรุปผลการวิจัย

ภายหลังการเสียกรุงศรีอยุธยาครั้งที่ 2 วัดวาอารามในเมืองกรุงเก่าส่วนใหญ่ได้รับความเสียหายและถูกทิ้งร้างอย่างหนัก อย่างไรก็ตาม เมื่อบ้านเมืองเริ่มกลับคืนสู่ความสงบในสมัยกรุงธนบุรีและต้นกรุงรัตนโกสินทร์ ชาวบ้านและพระสงฆ์ได้ทยอยกลับเข้ามาตั้งถิ่นฐานและฟื้นฟูวัดเก่า โดยราชสำนักมีบทบาทสำคัญในการทำนุบำรุงพระพุทธศาสนาและบูรณปฏิสังขรณ์วัดสำคัญในเมืองกรุงเก่า ส่งผลให้วัดหลายแห่งกลับมาเป็นศูนย์กลางทางศาสนาและมีความสำคัญเชื่อมโยงกับพระราชวงศ์ ชนชั้นนำ และชุมชนท้องถิ่นอีกครั้ง อันเป็นรากฐานสำคัญของการฟื้นฟูวัดในพระนครศรีอยุธยาในสมัยต่อมา ดังนี้

5.1 การฟื้นวัดภายใต้บทบาทของชนชั้นนำท้องถิ่นเมืองกรุงเก่าในสมัยรัชกาลที่ 3

รัชสมัยของพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ 3 เป็นช่วงเวลาที่มีการบูรณปฏิสังขรณ์วัดเป็นจำนวนมาก ดังนั้น ในรัชสมัยของพระองค์จึงมีวัดที่มีลักษณะการสร้างแบบประเพณีที่สืบมาแต่สมัยอยุธยา ได้แก่ วัดที่สถาปนาโดยพระมหากษัตริย์มีสถานะเป็นพระอารามหลวง วัดที่พระมหากษัตริย์สร้างเพื่อเป็นเกียรติยศแก่ผู้อื่น วัดที่ผู้อื่นสร้างถวายและทรงพระกรุณารับเป็นพระอารามหลวง และวัดที่มีผู้เลื่อมใสในการสร้างวัดโดยผู้มีทรัพย์ (กรมศิลปากร, 2530) นอกจากวัดที่พระมหากษัตริย์ทรงบูรณปฏิสังขรณ์ตามธรรมเนียมประเพณีแล้ว การซ่อมสร้างวัดยังขึ้นอยู่กับเจ้าเมืองและความศรัทธาของประชาชนภายในพื้นที่เช่นกัน

ในรัชสมัยของพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว เริ่มมีการสำรวจตรวจตราสภาพวัดวาอารามในเมืองกรุงเก่า รวมถึงการทำบัญชีวัดพระสงฆ์ส่งราชสำนัก ในจดหมายเหตุสมัยรัชกาลที่ 3 มีหลักฐานกล่าวถึงเรื่องการวัดขนาดพระพุทธรูปวิหารพระมงคลบพิตรและการก่อซ่อมพระวิหารจากราชสำนัก มีเนื้อหาความว่า (หอสมุดแห่งชาติ, 2391)

“...หนังสือพระยามหาอำมาตย์มาถึงพระยาไชยวิชิตผู้รักษากรุงเก่า ด้วยบอกลงไปว่าวัดชันสูตร..... ทรงพระกรุณาตรัสเหนือเกล้าสั่งว่า พระพุทธรูปวัดมงคลบพิตร หน้าตักกว้าง 4 วา 3 ศอกคืบ 6 นิ้ว สูง 5 วา 2 ศอก คืบ 8 นิ้ว สูงใหญ่โตดี แต่หาหนักแน่นมั่นคงไม่ ตารางเหล็กขาดหลุดไปบ้างแล้ว แกนในก่ออิฐเป็นโพรงครึ่งนึง ตันครึ่งนึง จะขุดชะลอชักลากก็จะร่วงหักพังไปเสียสิ้น เห็นจะเอาไปปฏิสังขรณ์ซ่อมแปลงไม่ได้ ไหน ๆ พระยาไชยวิชิตได้ขึ้นมาจัดแจงดูแลแล้ว ให้พระยาไชยวิชิตกรมการช่วยกันปฏิสังขรณ์แต่เพียงถากถ่ายดายหญ้าที่ริมพระอุโบสถ พระพิหารที่พระพุทธรูปอยู่ให้เตียนพอเป็นกองการกุศลต่อไป...”

จากหลักฐานในเอกสารร่วมสมัยดังกล่าว ได้แสดงให้เห็นว่าราชสำนักเริ่มให้ความสนใจตรวจตราพุทธสถานสำคัญที่ถูกทิ้งร้างในกรุงเก่า โดยเฉพาะสถานที่ที่มีความสำคัญมาตั้งแต่สมัยกรุงศรีอยุธยา ดังเช่นวิหารพระมงคลบพิตร จนกระทั่งอาจมีแนวคิดการปฏิสังขรณ์ฟื้นฟูและการรื้อสร้างมาไว้ ณ ศูนย์กลางความศักดิ์สิทธิ์แห่งใหม่ที่กรุงเทพฯ จึงได้มีการสำรวจในหัวเมืองสำคัญ หากแต่วิทยาการในขณะนั้นอาจยังไม่สามารถทำได้ เนื่องจากพระพุทธรูปมีขนาดใหญ่และชำรุดเสียหายมากเสี่ยงต่อการพังทลาย จึงสั่งให้พระยาไชยวิชิต ฯ และกรมการกรุงเก่า ช่วยกันดูแลรักษาสภาพทั่วไปตามหน้าที่ในท้องถิ่น

อย่างไรก็ตาม วัดสำคัญของเมืองกรุงเก่าที่ได้รับการทำนุบำรุงตั้งแต่ต้นกรุงยังคงได้รับการบูรณะดูแลอย่างต่อเนื่องภายใต้บทบาทจากราชสำนัก และยังปรากฏบทบาทของชนชั้นนำในท้องถิ่นที่มีส่วนร่วมในการบูรณะวัดขึ้นมาอย่างชัดเจน โดยการฟื้นวัดในเมืองกรุงเก่าในขณะนั้น อาจพิจารณาได้ 2 ลักษณะ ได้แก่

1) การฟื้นวัดในเมืองกรุงเก่าภายใต้การอุปถัมภ์จากราชสำนักสมัยรัชกาลที่ 3

ราชสำนักในสมัยรัชกาลที่ 3 รับสนองพระราชประสงค์อุปถัมภ์วัดในเมืองกรุงเก่าอย่างต่อเนื่องจากสมัยต้นกรุงรัตนโกสินทร์ เห็นได้จากการปรากฏชื่อในบัญชีผ้าพระกฐินและผ้าไตร จ.ศ. 1187 (พ.ศ. 2368) ซึ่งพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงพระราชศรัทธาถวายแก่ วัดศาลาปูน วัดสุวรรณดาราม วัดเจ้าพะแนงเชิง วัดศาสดาราม (หอสมุดแห่งชาติ, 2530) ซึ่งจะเห็นได้ว่า ในเบื้องต้น วัดส่วนใหญ่เป็นสำคัญที่ได้รับการฟื้นฟูอุปถัมภ์มาตั้งแต่ครั้งสมัยรัชกาลที่ 1 โดยเฉพาะวัดสุวรรณดารามนั้น (วัดสุวรรณดาราราม) เป็นวัดที่สมเด็จพระปฐมบรมราชชนกทรงสร้าง และพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก รัชกาลที่ 1 ทรงปฏิสังขรณ์พระอุโบสถและเสนาสนะ และการฟื้นฟูบูรณะสืบช่วงกันมาโดยตลอดในรัชกาลต่อ ๆ มา ดังจะเห็นได้จากหลักฐานร่างตราเจ้าพระยาจักรีมาถึงพระยาไชยวิชิตผู้รักษากรุงเก่า เรื่องพระราชทานทรัพย์ในการบูรณปฏิสังขรณ์วัดสุวรรณดาราราม โดยในร่างตราดังกล่าวได้สั่งให้

พระยาไชยวิชิตคอยทำรายงานการซ่อมแซมวัดส่งเข้ามายังกรุงเทพฯ อย่างสม่ำเสมอจนกว่าจะแล้วเสร็จ (หอสมุดแห่งชาติ, 2390) นอกจากนี้ ยังมีวัดอีกแห่งที่ปรากฏหลักฐานคือวัดศาลาปูน อยู่ในบริเวณคลองเมืองพระนครศรีอยุธยา เป็นวัดโบราณซึ่งพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงบูรณปฏิสังขรณ์ทั่วทั้งพระอาราม และทรงสร้างกุฎีตึกพระราชทานพระธรรมราชานุวัต (คุ้ม) ผู้ดำรงตำแหน่งเจ้าอาวาส (กรมศิลปากร, 2530) วัดทั้ง 3 แห่งนี้จัดเป็นพระอารามหลวงที่ราชสำนักให้การอุปถัมภ์และให้ความสำคัญยิ่งในเมืองกรุงเก่า

2) การฟื้นวัดภายใต้บทบาทของชนชั้นนำท้องถิ่นในเมืองกรุงเก่าสมัยรัชกาลที่ 3

ในสมัยต้นรัตนโกสินทร์ เมืองกรุงเก่าเป็นเมืองชั้นจัตวาในเขตหัวเมืองชั้นในมีผู้รักษากรุง โดยใช้ “ไชยวิชิต” เป็นราชทินนามของผู้รักษากรุงเก่าในช่วงเวลานั้น ผู้รักษากรุงเก่าในสมัยรัชกาลที่ 3 คือพระยาไชยวิชิตสิทธิศาตรามหาประเทศราชชาติเสนาบดี (เผือก) มีข้อสันนิษฐานว่าในสมัยรัชกาลที่ 2 ได้รับราชการเป็นจมื่นไวยวรนารถ หัวหมื่นมหาดเล็ก และยังเป็นสหายกับสุนทรภู่ด้วย (ไชยวิชิต (เผือก), เจ้าพระยา, 2518) ต่อมาจึงได้รับราชการเป็นผู้รักษากรุงเก่า และมีหลักฐานหลายแห่งที่ได้แสดงถึงบทบาทของพระยาไชยวิชิตในการบูรณปฏิสังขรณ์วัดวาอารามอื่น ๆ ในเมืองกรุงเก่านอกเหนือจากวัดที่ได้รับการอุปถัมภ์จากราชสำนัก ซึ่งสภาพของเมืองกรุงเก่าในขณะนั้น พระยาไชยวิชิตฯ ได้บรรยายในไว้ในกลอนเพลงยาวว่า *“ครั้นมาเห็นภูมิฐานบ้านช่อง แม่น้ำลำคลองก็ใจหาย รั้ววังวัดวาน่าเสียดาย ยับระยำทำลายแหลกล้าง”* (ไชยวิชิต (เผือก), เจ้าพระยา, 2518) ด้วยพระราชศรัทธาในการทำนุบำรุงพระพุทธศาสนาและวัดอารามเป็นอย่างยิ่งทั้งรัชกาลที่ 3 และราษฎร จึงอาจเป็นเหตุหนึ่งที่ส่งเสริมให้ชนชั้นนำในท้องถิ่นดังเช่น พระยาไชยวิชิตฯ มีบทบาทในการบูรณปฏิสังขรณ์เพื่อประกอบกุศลตามกัน การที่บรรดาขุนนางทั้งในและนอกหัวเมืองได้สร้างและปฏิสังขรณ์วัดขึ้นเป็นจำนวนมากในขณะนั้น สันนิษฐานว่าเป็นนโยบายทางการเมืองในการจัดกิจการพุทธศาสนาของพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวที่ต้องการให้ขุนนางระดับสูงช่วยกันสร้างวัด เพื่อให้ภาพลักษณ์ของราชสำนักคือผู้นำในการเป็นอัครพุทธศาสนูปถัมภก (ณัฐพล อยู่รุ่งเรืองศักดิ์, 2563) และได้ใช้อำนาจทางวัฒนธรรมผ่านทางเจ้าเมือง ดังจะเห็นได้จากวัดต่าง ๆ ที่พระยาไชยวิชิตฯ มีบทบาทฟื้นฟูและสถาปนาดังนี้

วัดภูเขาทอง

วัดภูเขาทอง เป็นวัดที่ตั้งอยู่ด้านเหนือของเกาะเมืองอยุธยา มีฐานะเป็นหนึ่งในพระมหาเจดีย์ฐานที่เป็นหลักกรุง 5 องค์ของกรุงศรีอยุธยา เมื่อคราวหลังสิ้นยุคกรุงศรีอยุธยา วัดภูเขาทองเป็นอีกวัดหนึ่งที่ถูกทิ้งร้างไป จนกระทั่งมีหลักฐานว่าพระยาไชยวิชิตฯ

ผู้รักษากรุงเก่าได้เข้ามาปฏิสังขรณ์ในสมัยรัชกาลที่ 3 เหตุนั้น เกิดจากการเหตุการณ์ที่เจดีย์วัดภูเขาทองถูกฟ้าผ่าในสมัยรัชกาลที่ 5 จึงพบจารึกที่กล่าวถึงการบูรณะ โดยปรากฏเป็นรายงานของพระญาณไตรโลก วัดศาลาปูนกรุงเก่า แจ้งมาที่ราชสำนักว่า

“วันที่ 18 เมษายน ร.ศ.123 เวลา 5 ทุ่ม เกิดลมพายุใหญ่มีสายอสุนีบาตตกถูกยอดพระเจดีย์ใหญ่ที่วัดภูเขาทองทลาย ตั้งแต่ยอดลงมาถึงปล้องไฉน ประมาณ 9-10 ปล้อง เหล็กแกนในพลัดลงมายังพื้น มีลูกแก้วทองเหลืองหล่อ 3 ชั้นใหญ่ มีอักษรจารึกไว้ที่ลูกแก้วว่า เมื่อพระพุทธศาสนาล่วงได้ 2371 นี้ ปัจจุบัน วันจันทร์ แรม 3 ค่ำ เดือน ปีชวด สัมฤทธิ์ศก พระยาไชยวิชิตสิทธิศาสตรามหาประเทศราชชาติเสนาบดีผู้รักษากรุงเก่า ได้ทำการปฏิสังขรณ์” (หอจดหมายเหตุแห่งชาติ, 2448-2454)

จากหลักฐานดังกล่าว มีความชัดเจนว่า ในสมัยรัชกาลที่ 3 พระยาไชยวิชิตฯ ได้เข้ามาปฏิสังขรณ์พระเจดีย์วัดภูเขาทอง อย่างไรก็ตาม ไม่ปรากฏหลักฐานในจารึกว่ามีการซ่อมแซมส่วนใดบ้าง แต่จากรายงานฉบับนี้ ได้มีบันทึกความเห็นของสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอเจ้าฟ้ากรมพระยานริศรานุวัดติวงศ์ว่า เจดีย์ชั้นทักษิณนั้นเป็นของเดิม แต่ชั้นเหนือขึ้นไปน่าจะเป็นของที่ทำใหม่ ซึ่งหากพิจารณาตามนี้ สันนิษฐานได้ว่าพระเจดีย์ภูเขาทองมีความเสียหายมาตั้งแต่สมัยรัชกาลที่ 2 ตามที่ปรากฏในพระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ 2 ความว่า *“ปีขาลสัมฤทธิศก จุลศักราช 1180 พ.ศ. 2361 วันเสาร์เดือน 6 ขึ้น 12 ค่ำ เวลาพลบ เกิดพายุใหญ่ที่กรุงเก่า ฟ้าผ่ายอดพระเจดีย์วัดภูเขาทอง วัดเจ้าขรัว แลพระปรางค์วัดกระษัตรายอดหัก พระเจดีย์วัดภูเขาทองแลวัดเจ้าขรัวใครจะปฏิสังขรณ์หาปรากฏไม่ได้ความ...”* (ดำรงราชานุภาพ, สมเด็จพระบรมวงศ์เธอ กรมพระยา, 2562) หลังจากนั้นพระยาไชยวิชิตฯ ซึ่งมารับราชการเป็นผู้รักษากรุงเก่าในสมัยต่อมา น่าจะมีศรัทธาเข้ามาทำการซ่อมแซมพระเจดีย์วัดภูเขาทองส่วนบนและบรรจุจารึกไว้ที่ส่วนยอดพระเจดีย์ดังกล่าว จนกระทั่งเมื่อล่วงเข้าพ.ศ. 2373 สุนทรภู่ได้แต่งนิราศภูเขาทอง เล่าถึงการเดินทางมากรุงเก่าและได้บรรยายให้รายละเอียดถึงพระเจดีย์วัดภูเขาทองในนิราศอย่างชัดเจน เช่น *“ครั้นรุ่งเช้าเข้าเปนวันอุโบสถ เจริญรสธรรมาบูชาฉลอง ไปเจดีย์ที่ชื่อภูเขาทอง ดูสูงล่องลอยฟ้านภาไลย....มีเจดีย์วิหารเปนลานวัด ในจังหวัดวงแขวงกำแพงกั้น ที่องค์ก่อย่อเหลี่ยมสลับกัน เปนสามชั้นเชิงชานตระหง่านงาม...”* (ห้องสมุดดิจิทัลวัชรญาณ, ม.ป.ป.)

เนื้อหาในนิราศในส่วนต่อมายังคงบรรยายถึงลักษณะทางศิลปกรรมของพระเจดีย์ และยังได้บรรยายว่ามีห้องถ้ำสำหรับจุดเทียนถวาย แสดงให้เห็นถึงการจัดเตรียมที่สักการะบูชาให้ผู้แสวงบุญ ซึ่งสันนิษฐานว่าเมื่อครั้งที่สุนทรภู่เดินทางมานมัสการพระเจดีย์

ภูเขาทองและแต่งนิราศ น่าจะเกิดขึ้นภายหลังจากการบูรณปฏิสังขรณ์แล้วเสร็จ และอาจมีการฉลองพระมหาเจดีย์องค์นี้ขึ้น วัดภูเขาทองจึงเป็นวัดหนึ่งที่พระยาไชยวิชิตฯ มีบทบาทในการบูรณปฏิสังขรณ์ในสมัยรัชกาลที่ 3 อย่างชัดเจน

วัดหน้าพระเมรุ

วัดหน้าพระเมรุตั้งอยู่ริมแม่น้ำลพบุรี นอกเกาะเมือง วัดนี้ไม่ปรากฏประวัติในพงศาวดาร สันนิษฐานว่าที่มาของชื่อวัดหน้าพระเมรุเนื่องจากวัดนี้ตั้งอยู่ตรงข้ามกับทุ่งพระเมรุ อันเป็นสถานที่ประกอบพระราชพิธีออกพระเมรุของพระมหากษัตริย์และพระบรมวงศานุวงศ์ในพงศาวดารเรียกชื่อวัดนี้ว่า "วัดพระเมรุราชิการาม" โดยมีประวัติการปฏิสังขรณ์ในสมัยรัชกาลที่ 3 กล่าวคือ หลังจากเสียกรุงศรีอยุธยาแล้ว วัดหน้าพระเมรุได้กลับมาฟื้นฟูขึ้นใหม่ในสมัยรัชกาลที่ 3 แห่งกรุงรัตนโกสินทร์ โดยผู้รักษาเมืองกรุงเก่าในขณะนั้นได้ทำการบูรณปฏิสังขรณ์ครั้งใหญ่ใน พ.ศ. 2378 ดังปรากฏหลักฐานในศิลาจารึกที่ทำขึ้นในรัชกาลที่ 3 โดยระบุถึงผู้บูรณปฏิสังขรณ์คือ พระยาไชยวิชิตฯ ผู้รักษาเมืองกรุงเก่า

ศิลาจารึกในอุโบสถวัดหน้าพระเมรุนั้น ได้ระบุว่า เมื่อ พ.ศ. 2378 พระยาไชยวิชิตฯ ได้ทำการปฏิสังขรณ์พระอุโบสถวัดพระเมรุราช โดยมีเจ้าประคุณพระมงคลเทพวัดพนัญเชิง เป็นประธาน และยังได้บรรยายถึงสภาพเดิม และการก่อซ่อมเสริมส่วนต่าง ๆ ดังความตัวอย่าง *“เดิมพระอุโบสถชำรุดทรุดโทรมหักพังผนังหลังคาทำลายยับเยินคร่ำคร่าช้านานหามีพระภิกษุสงฆ์อยู่จำพรรษาไม่... ณ วันเดือน 12 ได้จับการก่อผนังยกเครื่องบน...”* และได้บรรยายถึงสิ่งที่ซ่อมแซมในอาคารอุโบสถหลายแห่ง ในจารึกที่วิหารน้อยวัดหน้าพระเมรุได้กล่าวถึงสิ่งที่พระยาไชยวิชิตฯบูรณะซ่อมแซมทั้งพระอาราม ความว่า *“...บำรุงพระพุทธศาสนา เป็นศาสนูปถัมภก ยกพระมหาอุโบสถบ่มินาน ถาปนาการพระปรางค์สร้างพระเจดีย์โดยจง ทั้งกุฎีสงฆ์พร้อมเสร็จ สร้างพระสรรเพชพิหาร...”* และมีคำเตือนในจารึกอีกแห่งว่า ไม่ให้ขุดทำลายเพื่อหาของมีค่าในบริเวณวัดพระเมรุราช มีการสาปแช่งต่างๆ เช่น ขอให้ตายตกนรกอเวจีแสนกัลป์ และไม่ทันยุคพระศรีอารย์ เป็นต้น หากผู้ใดมีศรัทธาขอแผ่กุศลให้สำเร็จมรรคผลและเข้าสู่นิพพาน ตอนท้ายฝากให้เจ้าอาวาส พระสงฆ์และผู้มีศรัทธา ช่วยกันดูแลซ่อมแซมวัด (ศูนย์มานุษยวิทยาสิรินธร, ม.ป.ป.)

จากที่กล่าวมาจะเห็นได้ว่า วัดหน้าพระเมรุ เป็นวัดอีกแห่งที่ได้รับการบูรณปฏิสังขรณ์ครั้งสำคัญในสมัยรัชกาลที่ 3 จากพระยาไชยวิชิตฯ ผู้รักษากรุงเก่า ซึ่งดำเนินการขึ้นด้วยความศรัทธาต่อพระพุทธศาสนา นอกจากนี้สันนิษฐานว่าบริเวณวัดหน้าพระเมรุยังอยู่ด้านตรงข้ามกับจวนเจ้าเมืองผู้รักษากรุง อยู่ในวิสัยที่จะสามารถดูแลรักษาตรวจ

การได้เป็นอย่างดี จึงอาจเป็นอีกเหตุหนึ่งที่พระยาไชยวิชิตฯ ผู้เป็นชนชั้นนำของท้องถิ่นเข้ามามีบทบาทในการฟื้นวัดอย่างเต็มที่ทั้งพระอารามอีกแห่งหนึ่ง ซึ่งสอดคล้องกับประเพณีนิยมของราชสำนักสมัยรัชกาลที่ 3 เป็นอย่างยิ่ง โดยวัดหน้าพระเมรุนี้ ได้รับการปฏิสังขรณ์อีกครั้งในสมัยรัชกาลที่ 5 โดยพระยาโบราณบุรารักษ์ (พระยาโบราณราชธานินทร์) สมุหเทศาภิบาลผู้เป็นขุนนางท้องถิ่นคนสำคัญเช่นกัน

วัดใหม่ไชยวิชิต

วัดใหม่ไชยวิชิต ตั้งอยู่ริมแม่น้ำลพบุรีด้านทิศเหนือของเกาะเมืองพระนครศรีอยุธยา มีลักษณะเป็นวัดขนาดเล็กประกอบด้วยอุโบสถและเจดีย์ อุโบสถ ก่อสร้างแบบพระราชนิยมรัชกาลที่ 3 มีรูปแบบทางศิลปะที่ได้รับอิทธิพลจีน ปัจจุบันไม่มีสถานะวัดและจัดเป็นโบราณสถาน อย่างไรก็ตาม วัดแห่งนี้สันนิษฐานว่าเป็นวัดที่ได้รับการสร้างและสถาปนาโดยพระยาไชยวิชิตฯ เจ้าเมืองกรุงเก่าในสมัยรัชกาลที่ 3 แม้จะไม่ปรากฏปีในการสร้างที่ชัดเจน แต่จากหลักฐานร่วมสมัยทำให้พิจารณาได้ว่า วัดใหม่ไชยวิชิตน่าจะสร้างขึ้นในราวปลายสมัยรัชกาลที่ 3 ในบริเวณเดียวกับจวนเจ้าเมืองหรืออาจใกล้เคียงกัน ในนิราศภูเขาทองเมื่อ พ.ศ. 2371 ชี้ให้เห็นว่า สุนทรภู่ได้เคยผ่านมาบริเวณดังกล่าว และได้บรรยายถึงจวนเจ้าเมืองผู้เคยเป็นสหาย และความคึกคักของผู้คน บรรยากาศงานบุญริมฝั่งน้ำวัดหน้าพระเมรุซึ่งอยู่ต่อเนื่องกัน อย่างไรก็ตามในนิราศนี้ยังไม่ได้กล่าวถึงวัดใหม่ไชยวิชิต จึงสันนิษฐานว่าอาจมีการสร้างวัดหลังจากนั้น และอาจเป็นช่วงหลังการปฏิสังขรณ์วัดหน้า พระเมรุแล้วเสร็จทั้งพระอารามซึ่งอยู่ระหว่าง พ.ศ. 2378-2381

ช่วงเวลาหลังงานปฏิสังขรณ์ใหญ่นี้ สันนิษฐานว่าพระยาไชยวิชิตฯ อาจมีศรัทธาในการวัดในนามของตนเอง ตามประเพณีนิยมการสร้างและปฏิสังขรณ์วัดอย่างกว้างขวางในสมัยรัชกาลที่ 3 เฉกเช่นในสมัยอยุธยาที่วัดจำนวนมากสร้างจากคหบดีและเศรษฐีมีทรัพย์เพื่อสั่งสมผลบุญและแสดงฐานะที่มั่งคง จนกระทั่งยกเคหสถานของตนเองอุทิศให้เป็นที่สร้างวัด ซึ่งมีความเป็นไปได้ว่าการสร้างวัดใหม่ไชยวิชิตมีที่มาจากความประสงค์ดังกล่าว นอกจากนี้ จดหมายเหตุสมัยรัชกาลที่ 3 เรื่องบัญชีวัดพระสงฆ์ พ.ศ. 2393 ได้กล่าวถึงจำนวนวัดในเกาะกรุงเก่า ว่ามีวัดเก่า 17 วัด วัดที่สร้างขึ้นใหม่ 1 วัด รวมทั้งหมด 18 วัด (หอสมุดแห่งชาติ, 2393) เอกสารดังกล่าวเป็นหลักฐานว่า วัดที่สร้างขึ้นใหม่ในเกาะเมืองดังกล่าวย่อมได้แก่ วัดใหม่ไชยวิชิต ซึ่งสร้างในรัชสมัยของพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวรัชกาลที่ 3 โดยพระยาไชยวิชิตฯ ผู้เป็นเจ้าเมืองกรุงเก่า

นอกจากในเกาะเมืองพระนครศรีอยุธยาแล้ว ในเอกสารเดิมได้กล่าวว่า พื้นที่รอบนอกเมืองอยุธยา มีจำนวนวัดในสมัยรัชกาลที่ 3 ในลักษณะวัดเก่าที่มีพระสงฆ์ จำนวน 344 วัด วัดที่สร้างใหม่ 27 วัด รวมทั้งสิ้น 371 วัด ในจำนวนนี้ ได้ปรากฏการสร้างวัดโดยพระภิกษุสงฆ์ซึ่งมีสถานะทางสังคมสูงระดับเจ้าอาวาสคือ วัดย่านอ่างทอง ที่ตั้งอยู่ริมแม่น้ำน้อย ในตำบลบ้านใหญ่ อำเภอผักไห่ ซึ่งมีประวัติการปฏิสังขรณ์วัดในสมัยรัชกาลที่ 3 อีกด้วย วัดแห่งนี้จึงมีงานศิลปกรรมที่ประณีตสวยงามโดดเด่นกว่าวัดอื่น ๆ ในอำเภอรอบนอก ซึ่งแสดงให้เห็นถึงบทบาทของชนชั้นนำท้องถิ่นในพื้นที่ไกลออกไป ใช้สถานะทางสังคมสามารถฟื้นฟูวัดได้เช่นเดียวกับเจ้าเมือง บทบาทของชนชั้นนำท้องถิ่นดังที่ได้กล่าวมาเป็นการสะท้อนภาพลักษณ์ผู้อุปถัมภ์พระพุทธศาสนาตามอย่างอุดมคติของราชสำนักสมัยรัชกาลที่ 3 อันเป็นการเสริมสร้างบารมีทางสังคมในระดับท้องถิ่น เชื่อมโยงกับวัฒนธรรมราชสำนักที่ถ่ายทอดมาจากส่วนกลางได้เป็นอย่างดี

5.2 การฟื้นวัดในเมืองกรุงเก่าในสมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ 4

เมื่อครั้งที่พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ 4 ทรงผนวชเป็นพระภิกษุออกพระนามว่า วชิรญาณภิกขุ กิจการด้านพระศาสนาเป็นนโยบายสำคัญของพระองค์ตั้งแต่ก่อนขึ้นครองราชย์ จนกระทั่งเมื่อเสวยราชสมบัติเป็นพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ 4 เมืองกรุงเก่าซึ่งเป็นเมืองที่ปรากฏวัดวาอารามสำคัญหลายแห่ง และบางแห่งมีความเกี่ยวเนื่องกับพระมหากษัตริย์สมัยอยุธยาและราชวงศ์จักรี จึงได้รับการบูรณปฏิสังขรณ์อย่างต่อเนื่องในสมัยรัชกาลที่ 4 และยังมีวัดที่สถาปนาขึ้นจากวัดเก่าในสมัยกรุงศรีอยุธยา ดังรายละเอียดต่อไปนี้

1) วัดที่พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงบูรณปฏิสังขรณ์ต่อเนื่องภายในราชวงศ์จักรี

วัดสุวรรณดาราราม

วัดสุวรรณดารารามราชวรวิหาร หรือเรียกกันอย่างลำลองว่า วัดสุวรรณดาราราม เป็นวัดที่สร้างมาตั้งแต่สมัยกรุงศรีอยุธยาโดยมีชื่อเดิมว่า วัดทอง วัดนี้สร้างโดยสมเด็จพระปฐมบรมราชชนกแห่งราชวงศ์จักรี เมื่อพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกได้ขึ้นครองราชย์ พระองค์ได้โปรดเกล้าฯ ให้ปฏิสังขรณ์วัดทองขึ้นใหม่ โดยในเอกสารเก่าต้นกรุงรัตนโกสินทร์ เช่น จดหมายเหตุต่าง ๆ ได้ออกชื่อทางราชการว่า วัดสุวรรณดาราม จนกระทั่งพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวได้แปลงนามวัดใหม่เป็น วัดสุวรรณดาราราม

ในคราวเสด็จฯ ทอดผ้าพระกฐินที่วัดต่าง ๆ ในเมืองกรุงเก่า (จอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, พระบาทสมเด็จพระ, 2548) ด้วยทรงมีพระราชดำริว่าในพระอุโบสถ เพดานมีดาวทองจำหลักเหมือนที่วัดพระศรีรัตนศาสดาราม ซึ่งทำไว้ตั้งแต่รัชกาลที่ 1 (วัดราชประดิษฐสถิตมหาสีมาราม, 2557)

ความสำคัญของวัดสุวรรณดาราราม สะท้อนให้เห็นผ่านพิธีสำคัญจากหลักฐานใบบอกเมืองกรุงเก่าในสมัยรัชกาลที่ 4 ว่า วัดแห่งนี้เป็นที่ประกอบพิธีราชสำนักซึ่งกระทำสืบทอดกันมาตามโบราณราชประเพณีคือ การถือน้ำพระพิพัฒน์สัตยา โดยมีผู้นำในการทำพิธีคือผู้รักษากรุงเก่า ปลัดกรมการกรุงเก่า เอกสารได้จดบันทึกว่า ภายในพิธีมีการตั้งบ่อน้ำมีอาวุธปืนหอกดาบ วงสายสิญจน์ และอาราธนาพระอันดับต่าง ๆ เจริญพระพุทธมนต์ทำพิธี ณ พระอุโบสถของวัดสุวรรณดาราราม *“...แล้วให้กรมการกล่าวคำประกาศอัญเชิญเทพยดาแลคำปฏิญาณแช่งสาบาน แล้วพระสงฆ์ถานาสวดชยันโต ให้กรมการเอาอาวุธปืนหอกดาบชุบน้ำพระพุทธมนต์ แล้วข้าพเจ้ากรมการอำเภอกำนัน นายกองปลัดกองกล่าวพร้อมกัน กราบถวายบังคมต่อใต้ฝ่าละอองธุลีพระบาท กระทำสัตยาธิฐานสาบานตัว แล้วรับพระราชทานน้ำพระพิพัตสัตยา ณ พระอุโบสถวัดสุวัณดาราม ตามอย่างธรรมเนียมทุกปี...”* (หอสมุดแห่งชาติ, 2411) จากหลักฐานดังกล่าวจึงแสดงให้เห็นว่า การใช้พระอุโบสถวัดสุวรรณดาราราม เป็นสถานที่ประกอบพระราชพิธีถือน้ำพระพิพัฒน์สัตยา แสดงให้เห็นถึงความสืบเนื่องของจารีตโบราณราชประเพณีจากสมัยอยุธยาสู่รัตนโกสินทร์ที่ยังคงความศักดิ์สิทธิ์ผ่านทางศาสนสถานแห่งนี้ อีกทั้งยังมีบทบาทเป็นพื้นที่เชิงสัญลักษณ์ในการสร้างความเข้มแข็งทางการปกครอง และเชื่อมโยงอำนาจของราชสำนักสยามเข้ากับเมืองกรุงเก่าไว้อย่างเหนียวแน่น ความสำคัญดังกล่าวส่งผลให้พระราชวงศ์จักรีให้การอุปถัมภ์วัดสุวรรณดาราราม อย่างต่อเนื่อง โดยเฉพาะในสมัยรัชกาลที่ 4 ที่มีการปฏิสังขรณ์ครั้งใหญ่และสร้างเสริมงานสถาปัตยกรรมเพิ่มเติมจนผังวัดมีความสมบูรณ์มากยิ่งขึ้น

กล่าวคือ แม้วัดแห่งนี้จะได้รับการดูแลมาตั้งแต่สมัยรัชกาลที่ 1 ทั้งในส่วนพระอุโบสถและศาลาการเปรียญ แต่ในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงโปรดเกล้าฯ ให้สร้างถาวรวัตถุสำคัญเพิ่มขึ้น ได้แก่ พระเจดีย์ใหญ่ พระวิหารหลวง 1 หลัง (สำเร็จในสมัยรัชกาลที่ 5) และกำแพงแก้วล้อมรอบบริเวณพระอุโบสถและพระวิหาร (วัดราชประดิษฐสถิตมหาสีมาราม, 2557) การสร้างวิหารซึ่งมีพระเจดีย์หรือพระปรางค์อยู่ด้านหลัง เป็นแผนผังที่นิยมในสมัยอยุธยา จึงเสมือนเป็นการฟื้นฟูความรุ่งเรืองของกรุงศรีอยุธยาขึ้นใหม่อีกครั้งผ่านงานศิลปกรรมอันเป็นพระราชนิยมอย่างหนึ่งในสมัยรัชกาลที่ 4 (พิชญา สุมจินดา, 2557) นอกจากนี้ ที่ซุ้มประตูทางเข้าออกเขตพุทธาวาส ยังประดับ

ลวดลายตรงกลางซุ้มประตูด้านบนเป็นรูปมหามงกุฎประดิษฐานอยู่ รูปมหามงกุฎนี้ เป็นตราพระราชลัญจกรประจำรัชกาลที่ 4 ซึ่งเป็นสัญลักษณ์สำคัญของวัดที่ได้รับการปฏิสังขรณ์ในรัชกาลของพระองค์ (ปัญจเวช บุญรอด, 2557)

วัดพนัญเชิง

วัดพนัญเชิง เป็นวัดที่ประดิษฐานหลวงพ่อพนัญเชิง (พระพุทธไตรรัตนนายก) ในพระราชพงศาวดาร ฉบับหลวงประเสริฐอักษรนิติ์ กล่าวว่าสร้างขึ้นก่อนการสถาปนากรุงศรีอยุธยาราว 26 ปี วัดแห่งนี้ดำรงความเป็นศูนย์กลางความศรัทธาของชาวไทยพื้นเมืองและชาวจีนมาอย่างยาวนาน ในช่วงสมัยกรุงธนบุรี ได้มีการกล่าวถึงวัดพนัญเชิงในบันทึกการเดินทางของนักธรรมชาติวิทยาชาวต่างชาติ ซึ่งได้เข้ามาเยี่ยมชมวัดพนัญเชิง โดยกล่าวว่าวัดนี้มีพระสงฆ์จำพรรษา มีการบรรยายถึงศิลปกรรมทั่วไปทั้งวิหาร พระประธาน พระพุทธรูปต่าง ๆ รวมถึงภาพจิตรกรรมที่ยังอยู่ในสภาพค่อนข้างสมบูรณ์ (โยฮันน์ แกร์ฮาร์ท เคอนิช, 2560) จึงสันนิษฐานได้ว่า วัดพนัญเชิงเป็นวัดหนึ่งที่ได้รับการฟื้นฟูอย่างรวดเร็วในช่วงหลังจากเสียกรุงศรีอยุธยา และได้รับการบูรณปฏิสังขรณ์เรื่อยมาในช่วงต้นรัตนโกสินทร์เป็นวัดที่รัชกาลที่ 1 ได้ทรงตั้งพระราชาคณะ รวมถึงได้รับพระราชทานพระกฐินหลวงอย่างต่อเนื่องอีกด้วย

ในสมัยรัชกาลที่ 4 พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวได้เสด็จพระราชดำเนินมาทรงบำเพ็ญพระราชกุศลที่กรุงเก่าในหลายคราว วัดพนัญเชิงเป็นวัดหนึ่งที่อยู่ในหมายกำหนดการเสมอ เช่นการเสด็จพระราชทานพระกฐิน และการซ่อมแซมเมื่อคราวที่พระประธานวัดพนัญเชิงเกิดชำรุดแตกร้าว รัชกาลที่ 4 ได้โปรดให้ทำการบูรณปฏิสังขรณ์ทำใหม่ให้งามดีขึ้น โดยลงรักปิดทองใหม่ทั้งพระองค์ โดยพระองค์ได้เสด็จพระราชดำเนินปิดทองพระประธานวัดพนัญเชิงเต็มพระพักตร์ สิ้นทอง 7913 แผ่น ได้ถวายผ้าไตรพระสงฆ์ และมีงานพระราชกุศลอีกหลายประการ (จอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, พระบาทสมเด็จพระ, 2548) และยังทรงโปรดเกล้าฯ ให้กรมพระราชวังบวรรวมถึงพระบรมวงศ์เสด็จขึ้นมาทรงปิดทองวัดพนัญเชิงด้วย วัดพนัญเชิงจึงเป็นวัดสำคัญของเมืองกรุงเก่าที่พระราชวงศ์และนิยมบำเพ็ญพระราชกุศล และเมื่อ พ.ศ. 2407 พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวได้เสด็จพระราชดำเนินไปวัดพนัญเชิง ทรงติดพระเนตรถมปัด จากนั้นโปรดเกล้าฯ ให้พระยาโชฎึกราชเศรษฐีจัดเครื่องสังเวยตามธรรมเนียมจีนเป็นแบบอย่างต่อมาจนถึงปัจจุบัน (วัดพนัญเชิงวรวิหาร, 2567) งานบูรณะที่ปรากฏในสมัยรัตนโกสินทร์ ได้แก่ งานศิลปกรรมที่วิหารเขียนด้านหน้าพระวิหารหลวงซึ่งมีงานจิตรกรรมเขียนภาพการจัดเครื่องโต๊ะบูชาแบบจีนซึ่งเป็นรูปแบบที่นิยมมากในสมัยรัชกาลที่ 3 สันนิษฐานว่า แม้การปฏิสังขรณ์ใหญ่ของวัดพนัญเชิงจะเกิดขึ้นในสมัยรัชกาลที่ 4

แต่การบูรณะซ่อมแซมวัดทั่วไปคงจะกระทำมาอย่างต่อเนื่องตั้งแต่สมัยรัชกาลที่ 1 ลงมา ตามฐานะของวัดสำคัญซึ่งพระราชวงศ์ได้ทรงบำเพ็ญพระราชกุศลมาตั้งแต่ก่อตั้งกรุงรัตนโกสินทร์

2) การสถาปนาวัดในเมืองกรุงเก่าตามพระราชประสงค์ในพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ 4

ในรัชสมัยของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว นอกจากการทำนุบำรุงวัดสำคัญข้างต้นแล้ว ยังมีการสถาปนาและฟื้นวัดอีกบางแห่ง ซึ่งในการบูรณปฏิสังขรณ์นั้น รัชกาลที่ 4 ได้มีพระราชดำริในการจัดสร้างอันสะท้อนถึงพระราชประสงค์ของพระองค์ อีกทั้งงานศิลปกรรมที่ปรากฏยังแสดงถึงพระราชศรัทธาอย่างมีนัยสำคัญ โดยวัดดังกล่าวมีตัวอย่าง ได้แก่

วัดเสนาสนาราม

วัดเสนาสนาราม เป็นวัดสำคัญภายในเกาะเมืองพระนครศรีอยุธยา ที่พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวมีบทบาทในการบูรณปฏิสังขรณ์เป็นอย่างมาก ด้วยมีพระบรมราชโองการให้สร้างวัดนี้เป็นการผาติกรรมถ่ายพระนารายณ์ราชนิเวศน์ที่เมืองลพบุรี ซึ่งสมเด็จพระนารายณ์ได้เคยทรงพระราชอุทิศเป็นที่วิสุงคามสีมา เมื่อรัชกาลที่ 4 จะทรงบูรณะพระราชวัง จึงได้ทรงสร้างวัดอุทิศชดเชย 3 แห่ง โดยหนึ่งในนั้นคือ วัดเสนาสนาราม ซึ่งเดิมชื่อวัดเสื่อ ตั้งอยู่ติดกับวังจันทรเกษมหรือวังหน้าในสมัยอยุธยา พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงโปรดเกล้าฯ ให้ปฏิสังขรณ์และสถาปนาใหม่ทั้งพระอาราม สิ้นพระราชทรัพย์ 300 ชั่งเศษ (จอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, พระบาทสมเด็จพระ, 2548) และโปรดเกล้าฯ ให้วัดนี้เป็นวัดฝ่ายธรรมยุตินิกาย และอาราธนาพระครูพรหมเทพาจารย์พร้อมทั้งลูกคณะธรรมยุตินิกายเดิมที่จำพรรษาอยู่วัดขุนยวน ซึ่งเป็นวัดฝ่ายมหานิกายที่พระองค์เคยเสด็จมาประทับครั้งเป็นพระภิกษุ ให้ย้ายมาจำพรรษาที่วัดเสนาสนาราม (ณัฏฐภัทร จันทวิช, 2553)

จากความสำคัญดังกล่าว วัดเสนาสนารามจึงมีงานศิลปกรรมที่เกี่ยวเนื่องในพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวหลายแห่งโดยเฉพาะในเขตพุทธาวาส เช่นการประดับพระบรมราชสัญลักษณ์ประจำพระองค์หรือพระราชลัญจกรประจำพระองค์ คือพระมหามงกุฎ ณ พระอุโบสถ วิหารพระอินทร์แปลง วิหารพระพุทธไสยาสน์ ซึ่งเป็นพระราชนิยมที่ปรากฏในงานศิลปกรรมในสมัยรัชกาลที่ 4 การประดับตราพระบรมราชสัญลักษณ์เช่นนี้เชื่อว่าเป็นไปตามแนวคิดแบบสัจนิยมและแรงบันดาลใจจากตะวันตก เช่นการนิยมประดับตราสัญลักษณ์ของพระมหากษัตริย์หรือตราประจำพระราชวงศ์ในอาคารหรือสิ่งของเครื่องใช้ในราชสำนักตะวันตก เมื่อเป็นเช่นนี้ ในสมัยรัชกาลที่ 4 จึงมีการประดับรูปพระมหามงกุฎเป็นพระบรมราชสัญลักษณ์แทนพระองค์ ซึ่งแตกต่างจากสมัยโบราณที่วัดซึ่งพระมหากษัตริย์ทรง

สร้างจะใช้สัญลักษณ์แทนพระองค์เป็นรูปพระนารายณ์ทรงสุบรรณ งานประดับดังกล่าวจึงขับเน้นบทบาทของพระองค์ในฐานะพระมหากษัตริย์ที่มีต่อพระศาสนาอันมีผลสืบต่อไปยังภาพพจน์ทางการเมือง (พัสวีสิริ เปรมกุลอนันต์, 2558) นอกจากนี้ยังมีงานศิลปกรรมที่เป็นงานที่นิยมสร้างขึ้นสมัยรัชกาลที่ 4 เช่น พระสัมพุทธมุนี พระเจดีย์ทรงระฆัง การทำสีมาแบบแท่งบนกำแพงแก้ว และจิตรกรรมไทยประเพณีที่ผสมผสานเทคนิคแบบตะวันตก เป็นต้น วัดเสนาสนารามแห่งนี้ จึงนับได้ว่าเป็นตัวแทนแห่งศรัทธาศิลปกรรมในสมัยรัชกาลที่ 4 บนแผ่นดินกรุงเก่าที่มีความสำคัญเป็นอย่างยิ่ง

วัดชุมพลนิกายาราม

วัดชุมพลนิกายาราม เป็นวัดสมัยอยุธยาที่ตั้งอยู่ในอำเภอบางปะอิน รอบนอกเมืองพระนครศรีอยุธยา ซึ่งเป็นวัดอีกแห่งหนึ่งที่ได้รับการปฏิสังขรณ์ในสมัยรัชกาลที่ 4 จากการผาติกรรมพระนารายณ์ราชนิเวศน์ เมืองลพบุรี นอกจากนี้ พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวยังทรงเชื่อมโยงความสำคัญกับสมเด็จพระเจ้าปราสาททองซึ่งเป็นผู้สถาปนาพระอารามนี้ โดยรัชกาลที่ 4 ได้โปรดฯให้เจ้าพระยาพลเทพเป็นแม่กองปฏิสังขรณ์พระเจดีย์สององค์และวัตถุสถานทั้งพระอารามขึ้นใหม่ การพระราชกุศลในครั้งนี้ได้ระบุอยู่ในจารึกเจดีย์วัดชุมพลนิกายารามว่า *“..ทรงพระราชอุทิศพระราชกุศลถวายสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวพระเจ้าปราสาททองซึ่งได้ทรงสถาปนาพระอารามนี้มาแต่เดิม...”* (พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, 2548)

งานศิลปกรรมที่ปรากฏในวัดชุมพลนิกายารามอยู่ในลักษณะผสมผสานระหว่างการรักษารูปแบบดั้งเดิม และงานบูรณะตามพระราชนิยม ดังเช่นการปฏิสังขรณ์พระเจดีย์คู่แบบเจดีย์เหลี่ยมเพิ่มมุมตามรูปแบบการสร้างในสมัยพระเจ้าปราสาททองพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวนั้น ทรงให้ความสำคัญกับการปฏิสังขรณ์พระเจดีย์เป็นอย่างยิ่ง ดังจะเห็นได้จากการบรรจุพระบรมธาตุกับใบพระมหาโพธิ์ไว้ในพระเจดีย์ให้เป็นที่สักการบูชา และจารึกประวัติที่มาของการสถาปนาและปฏิสังขรณ์พระเจดีย์ที่แสดงพระราชศรัทธาต่อสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวปราสาททองและเจ้านายพระองค์อื่น ๆ การฟื้นฟูรูปแบบของเจดีย์วัดชุมพลนิกายาราม สอดคล้องกับคติการสถาปนาเจดีย์ในวัดอีกหลายแห่งซึ่งได้รับการปฏิสังขรณ์ในสมัยรัชกาลที่ 4 ทั้งในกรุงเทพฯและหัวเมือง และที่เมืองกรุงเก่าได้แก่ วัดสุรรณดาราราม วัดเสนาสนาราม ซึ่งได้มีการสร้างเจดีย์ทรงระฆังซึ่งมีลักษณะที่สัมพันธ์กับเจดีย์ทรงระฆังในศิลปะอยุธยา แม้ว่าการสร้างพระเจดีย์ของวัดชุมพลนิกายารามจะเป็นรูปแบบเจดีย์เหลี่ยมเพิ่มมุม แต่ก็สะท้อนแนวคิดที่เชื่อว่าพระองค์มีพระราชนิยมในการ

สร้างเจดีย์แบบอยุธยา เป็นการแสดงออกผ่านงานพุทธศิลป์ว่าในรัชสมัยของพระองค์นั้นมีความเจริญรุ่งเรืองทางพระพุทธศาสนาและมีประวัติศาสตร์ความเป็นมาที่ได้สืบต่อเนื่องมาจากกรุงศรีอยุธยาตามที่ได้ปรากฏในงานพระราชนิพนธ์หลายแห่ง (พัสวีสิริ เปรมกุลอนันต์, 2558)

งานบูรณะตามแบบพระราชนิยมในวัดชุมพลนิกายาราม ยังปรากฏในงานจิตรกรรมในพระอุโบสถ บริเวณฝาผนังเขินภาพอดีตพระพุทธเจ้าในอดีตและปัจจุบัน 7 พระองค์ บริเวณบานประตูหน้าต่างวาดภาพเครื่องโต๊ะและเครื่องตั้งแบบจีน เสาร่วมภายในพระอุโบสถวาดภาพเครื่องแขวนเฟื่องอุบะ ลวดลายพรรณพฤกษาอย่างงดงาม ซึ่งงานเหล่านี้เป็นรูปแบบที่ได้รับความนิยมมากในวัดสมัยรัชกาลที่ 3 และส่วนหนึ่งสืบต่อมาถึงสมัยต้นรัชกาลที่ 4 (ศักดิ์ชัย สายสิงห์, 2556) การที่วัดชุมพลนิกายารามมีงานประดับตกแต่งในรูปแบบเดียวกับพระอารามในย่านกรุงเทพฯ แม้จะอยู่ในแขวงเมืองกรุงเก่า จึงแสดงให้เห็นถึงความสำคัญของวัดในฐานะจุดเชื่อมต่อระหว่างประวัติศาสตร์อยุธยากับยุคสมัยของรัชกาล ที่ 4 ผ่านงานศิลปกรรมที่นำรูปแบบดั้งเดิมผสานเข้ากับกับรสนิยมของราชสำนัก ส่งผลให้วัดแห่งนี้กลายเป็นพระอารามสำคัญในย่านบางปะอิน ในฐานะพื้นที่เสด็จประพาสและพื้นที่ทางวัฒนธรรมของราชสำนักสยามสืบมา

จากที่กล่าวมาจะเห็นได้ว่า การฟื้นฟูวัดในเมืองกรุงเก่าสมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ 4 สะท้อนให้เห็นถึงบทบาทของพระมหากษัตริย์ในฐานะองค์อุปถัมภ์พระศาสนาและผู้สืบทอดความรุ่งเรืองจากกรุงศรีอยุธยา ผ่านการบูรณปฏิสังขรณ์ การสร้างงานศิลปกรรม และการกำหนดรูปแบบพระอารามตามพระราชนิยม อันเป็นการผสมผสานคติแบบจารีตเข้ากับแนวคิดใหม่ในสมัยรัชกาลที่ 4 เพื่อสะท้อนภาพลักษณ์ของราชสำนักสยามที่กำลังปรับตัวเข้าสู่ยุคใหม่ ผ่านพื้นที่ทางวัฒนธรรมของอดีตราชธานี ส่งผลให้วัดวาอารามในเมืองกรุงเก่าได้กลายเป็นสิ่งเชื่อมโยงความสืบเนื่องทางประวัติศาสตร์ ศาสนา และอำนาจของรัฐเข้าด้วยกันอย่างชัดเจน

5.3 เมืองกรุงเก่าในยุคสยามใหม่ การสถาปนาวัดภายใต้พระราชศรัทธาในสมัยรัชกาลที่ 5

ราชสำนักสยามในช่วงเวลาพุทธศตวรรษที่ 24 เข้าสู่พุทธศตวรรษที่ 25 ได้เผชิญความเปลี่ยนแปลงหลายประการซึ่งมาจากปัจจัยภายในและภายนอก โดยเฉพาะการเข้ามาของอิทธิพลตะวันตก ได้ส่งผลต่อการปรับตัวของราชสำนักในสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ 5 ทั้งทางด้านการเมือง เศรษฐกิจ และสังคม เมืองกรุงเก่าเป็นเมืองหนึ่งที่มีความเปลี่ยนแปลงในสมัยปฏิรูปดังกล่าว ดังจะเห็นได้จากการจัดตั้ง

มณฑลกรุงเก่า โดยเป็นรัฐราชการที่มีศูนย์กลางอยู่ที่พระนครศรีอยุธยา แต่ภายใต้ความเจริญแบบสมัยใหม่ที่เริ่มก่อตัว เมืองกรุงเก่ายังคงเป็นเมืองที่ชนชั้นนำนิยมมาประกอบการกุศลตามวัดวาอารามและสถานที่สำคัญแบบสังคมจารีต ซึ่งดำเนินไปพร้อม ๆ กับความศรัทธาที่สะท้อนผ่านงานรูปแบบใหม่และมุมมองต่อพุทธสถานในมิติที่กว้างขึ้น ดังจะเห็นได้จากการสถาปนาวัดนิเวศธรรมประวัติ และ มุมมองต่อโบราณพุทธสถาน โดยมีรายละเอียดคือ

1) การสถาปนาวัดนิเวศธรรมประวัติ อำเภอบางปะอิน

วัดนิเวศธรรมประวัติ ตั้งอยู่บนเกาะลอยด้านตะวันตกของพระราชวังบางปะอิน พระนครศรีอยุธยา พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวโปรดฯ ให้สร้างขึ้นเมื่อ พ.ศ. 2419 โดยทรงมีพระราชศรัทธาให้สร้างพระอารามนี้เพื่อเป็นที่บำเพ็ญพระราชกุศลเมื่อคราวเสด็จมาประทับที่พระราชวังบางปะอิน วัดแห่งนี้มีความโดดเด่นและแตกต่าง เนื่องจากสร้างขึ้นตามรูปแบบสถาปัตยกรรมแบบตะวันตกทั้งสิ้น โดยมีนายโจอาคิม แกรซี สถาปนิกชาวอิตาเลียนเป็นผู้ออกแบบ ลักษณะที่โดดเด่นของวัดนิเวศธรรมประวัติคือ การสร้างพระอุโบสถแบบโกธิครูปทรงหลังคาทรงจั่วสามเหลี่ยม มีพระบรมสาทิสลักษณ์ของรัชกาลที่ 5 ฉลองพระองค์อย่างไทยทำด้วยกระจกสี ประดับอยู่ในกรอบซุ้มโค้งประดิษฐานอยู่เหนือหน้าบันพระอุโบสถ (วัฒนะ จูฑะวิภาต, 2552) ภายในพระอุโบสถมีงานประดับตกแต่งที่สวยงามแบบตะวันตกทั้งหมด แม้แต่ซุ้มเรือนแก้วที่ประดิษฐานพระพุทธนฤมลธรรโมภาส ซึ่งเป็นพระประธานในพระอุโบสถของวัด

การสถาปนาพระอารามใหม่ที่ละจากรูปแบบไทยประเพณีอย่างสิ้นเชิงบนแผ่นดินที่มีความเป็นเมืองโบราณสูงอย่างเมืองกรุงเก่า นับว่าเป็นพระราชศรัทธาที่แน่วแน่และท้าทายเป็นอย่างยิ่ง แม้ว่าการออกแบบและการก่อสร้างจะดำเนินการโดยชาวตะวันตก แต่พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวได้ทรงควบคุมการก่อสร้างอย่างใกล้ชิด ดังในรายงานจดหมายเหตุพระราชกิจรายวัน พ.ศ. 2420 ที่แสดงให้เห็นว่า พระองค์ทรงเสด็จพระราชดำเนินมาติดตามการก่อสร้างวัดนิเวศธรรมประวัติอย่างต่อเนื่อง ทั้งยังทรงร่วมออกแบบแก้ไขงานหลายประการ ยกตัวอย่างเช่น การแก้พื้นพระอุโบสถ ตำหนักกุฏิ การสร้างซุ้มประดิษฐานพระคันธารราฐ การปลูกต้นพระศรีมหาโพธิ์ ฯลฯ (จุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, พระบาทสมเด็จพระ, 2553)

อย่างไรก็ตาม แม้ลักษณะทางกายภาพของวัดนิเวศธรรมประวัติจะเป็นแบบศิลปะตะวันตก แต่ได้ปรากฏพระราชดำริถึงวัตถุประสงค์ในการสร้างอย่างชัดเจน ในจารึกภายในพระอุโบสถ ความว่า *"...ซึ่งทรงพระราชดำริให้สร้างโดยแบบอย่างเป็นของชาว*

ต่างประเทศดังนี้ ใช่จะมีพระราชหฤทัยเลื่อมใสนับถือศาสนาอื่นนอกจากพุทธศาสนานั้นหามิได้ พระราชดำริในพระราชประสงค์ จะทรงบูชาพระพุทธศาสนาด้วยของแปลกประหลาด แลเพื่อจะให้อาณาประชาราษฎรทั้งปวงชมเล่นเป็นของประหลาด ไม่เคยมีในพระอารามอื่น แลเป็นของมั่นคงถาวรพอสมควรเป็นพระอารามในหัวเมือง...” (สำนักงานวิทยทรัพยากร จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ม.ป.ป.) จากความในจารึกดังกล่าว ได้เน้นย้ำว่า การก่อสร้างครั้งนี้เป็นการสร้างวัดด้วยความโดดเด่นด้านสถาปัตยกรรมที่แปลกใหม่ซึ่งแยกจากคติการสร้างตามขนบพุทธศาสนาแบบดั้งเดิม แม้ว่ารูปลักษณ์ภายนอกของวัดจะดูเสมือนว่าเป็นแบบตะวันตกทั้งหมด แต่ภายใต้รูปแบบเปลือกอาคารที่เป็นฝรั่งนั้น การออกแบบพื้นที่ภายในก็ยังมีการใช้สอยตามแบบวัดในอดีตเป็นส่วนใหญ่ เช่น โครงสร้างที่ว่างภายในที่ยังคงลักษณะแบบพระอุโบสถอยู่ โดยมีลักษณะการใช้งานและความหมายบางประการที่ยังคงเป็นแบบจารีตโดยตั้งใจ (ชาตรี ประกิตนนทการ, 2546) การสถาปนาวัดนิเวศธรรมประวัติแห่งนี้ จึงเป็นการแสดงให้เห็นถึงนโยบายของรัชกาลที่ 5 ที่ใช้สื่อสารกับยุคสมัยว่า สยามสามารถรับเอาความเจริญแบบสากลมาปรับใช้ได้โดยไม่สูญเสียรากฐานความศรัทธาเดิม ในแง่นี้ วัดนิเวศธรรมประวัติจึงเป็นภาพลักษณ์ของการแสดงโลกทัศน์แบบสยามใหม่ที่ก้าวหน้า แต่ยังคงเชื่อมโยงกับวิถีชีวิตและวัฒนธรรมของเมืองกรุงเก่าได้อย่างกลมกลืนและมีเอกลักษณ์

2) วัดและโบราณพุทธสถานกรุงเก่าในฐานะสัญลักษณแห่งความเจริญรุ่งเรืองของชาติ

ในสมัยแห่งการปฏิรูปประเทศของรัชกาลที่ 5 มักเข้าใจกันว่าพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงรับแนวคิดเรื่องการอนุรักษ์โบราณสถานมาจากตะวันตก จึงเริ่มมีการศึกษาจัดตั้งพิพิธภัณฑ์และโบราณคดีขึ้น อย่างไรก็ตาม หลักฐานร่วมสมัยได้แสดงให้เห็นว่าพระองค์มีความใฝ่พระทัยเรื่องประวัติศาสตร์และโบราณคดีมาตั้งแต่ต้นรัชกาล ดังเช่นในระหว่างการเสด็จพระราชดำเนินมาดูแลการก่อสร้างวัดนิเวศธรรมประวัติ อำเภอบางปะอิน เมื่อ พ.ศ. 2420 พระองค์ได้ทรงไปทอดพระเนตรชมวัดและของโบราณในเมืองกรุงเก่าที่นอกเหนือจากการบำเพ็ญพระราชกุศลตามประเพณีทั่วไป เช่น การเสด็จไปยังวัดศพสวรรค์ วัดธรรมาราม วัดกษัตรา วัดไชยวัฒนาราม วัดราชประดิษฐาน วัดราชบูรณะ วัดมหาธาตุ วัดพุทไธศวรรย์ วัดโพธาราม วัดดุสิต วัดสมรโกฏ วัดกุฎีดาว วัดศรีอโยธยา และ วัดมเหยงคณ์ เป็นต้น (จุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, พระบาทสมเด็จพระ, 2553)

นอกจากนี้ งานพระราชนิพนธ์ในพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เรื่อง ระยะทางเสด็จประพาสมณฑลอยุธยา เมื่อปีขาล พ.ศ. 2421 ได้แสดงให้เห็นถึงบันทึกการเสด็จฯ มาบำเพ็ญพระราชกุศลและตรวจตราดูวัดวาอารามทั้งพระนครศรีอยุธยา ลพบุรี และ

อ่างทอง หลายแห่ง ซึ่งการที่พระองค์มีพระราชศรัทธาและความสนพระทัยในตรวจตราวัดวาอารามของเก่าของโบราณ พิจารณาได้ว่าเป็นพระราชปณิธานที่สืบต่อมาตั้งแต่สมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวในเรื่องนี้ว่า *"...เพราะของที่สร้างไว้แต่ก่อนด้วยอิฐปูน ศิลาใด ๆ ก็ดี ใหญ่ก็ดี เล็กก็ดี ถึงจะคร่ำคร่าชำรุดทรุดโทรมไปแล้ว ก็ยังเป็นเครื่องประดับพระนครอยู่ดี..."* (จอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, พระบาทสมเด็จพระ, 2548) การให้ความสำคัญกับวัดและโบราณสถานในเมืองกรุงเก่าในรัชกาลที่ 5 ยังเห็นได้อีกจากกรณีต่าง ๆ เช่นการแจ้งข่าวเรื่องเจดีย์ภูเขาทองชำรุดพังจากการถูกฟ้าผ่า โดยทรงมีพระราชกระแสรับสั่งในเรื่องนี้ว่า *"...พระเจดีย์ภูเขาทองนี้ นับว่าเป็นแลนมาร์คอยู่ น่าที่จะต้องทำ ขอให้เจ้าพนักงานโยธาขึ้นไปตรวจการ นึกวิตกอยู่แต่ว่ากลัวของเดิมจะชำรุดมาก ดูเอียงมานานแล้ว บางทีจะได้เงินพระราชทรัพย์ส่วนกัลปนาอะไรในกรุงเก่าปฏิสังขรณ์..."* (หอจดหมายเหตุแห่งชาติ, 2448-2454) และเรื่องการรวมเงินกัลปนาวัดร้างในเมืองกรุงเก่าไปใช้ในการรักษาวัดที่สำคัญ เช่น วัดพระศรีสรรเพชญ์ เป็นต้น (หอจดหมายเหตุแห่งชาติ, 2448)

การบูรณะวัดและโบราณสถานหลายแห่งในเมืองกรุงเก่า เป็นการสานต่องานที่คั่งค้างในสมัยรัชกาลที่ 4 และดำเนินการตามพระราชประสงค์เป็นอย่างดี โดยการดูแลรักษาวัดต่าง ๆ นี้ ผู้ที่มีบทบาทสำคัญยิ่งคือ พระยาโบราณราชธานินทร์ สมุหเทศาภิบาลมณฑลกรุงเก่า ซึ่งเป็นผู้รอบรู้ด้านประวัติศาสตร์และโบราณคดี ท่านได้เป็นกำลังหลักต่อการบูรณปฏิสังขรณ์วัดวาอารามต่าง ๆ ซึ่งชำรุดทรุดโทรมตามกาลเวลา หากแต่เป็นวัดสำคัญ เช่น วัดพุทไธศวรรย์ วัดพนัญเชิง วัดหน้าพระเมรุ วัดมณฑป วัดศรีอโยธยา วัดเสนาสนาราม และ วัดสุวรรณดาราราม เป็นต้น นอกจากนี้ ท่านยังตรวจนับและจัดการรักษาวัดร้างไม่ให้ผู้ใดมาทำลายรื้ออิฐให้เสียหาย (วรรณศิริ เดชะคุปต์ และปรีดี พิศภูมิวิถี, 2554) ด้วยเหตุนี้แม้ว่าการพัฒนาประเทศในแต่ละด้านจะเป็นพระราโชบายหลักของราชสำนักสมัยรัชกาลที่ 5 แต่บรรดาวัดวาอารามโบราณสถานต่าง ๆ ยังได้รับการทำนุบำรุงควบคู่กัน โดยรัชกาลที่ 5 ได้ทรงสงวนพื้นที่ภายในเกาะเมืองพระนครศรีอยุธยาไว้เป็นที่สาธารณสมบัติของแผ่นดินและที่วัดร้าง ห้ามเอกชนถือครอง เนื่องจากมีความสำคัญด้านประวัติศาสตร์และโบราณคดี (สถาบันราชภัฏพระนครศรีอยุธยา, 2541) ในเขตสำคัญของพื้นที่ มีรายงานจากชาวอังกฤษในสังกัดกรมแผนที่ทหารกล่าวว่า ข้าหลวงมณฑลเทศาภิบาลคอยสั่งการให้แผ้วถางวัชพืชทำทางเดินมุ่งสู่พระราชวังโบราณ เพื่อให้ชนชั้นนำสยามและชาวตะวันตกเข้ามาสำรวจเยี่ยมชมได้ (Peter A. Thomson, 2449 อ้างถึงใน เมาริตซิโอ เปเลจจี, 2566) ความสำคัญนี้สะท้อนให้เห็นอย่างชัดเจนจากการจัดงานพระราชพิธีรัชมงคลฉลองสิริราชสมบัติครบ 40 ปี ณ บริเวณ

พระราชวังโบราณอย่างยิ่งใหญ่ ในขณะที่การเฉลิมฉลองในกรุงเทพฯอยู่ในลักษณะงานมหรสพสากลที่แสดงถึงความศิวิไลซ์ ซึ่งการจัดงานที่เมืองกรุงเก่าเช่นนี้ เป็นการแสดงความสืบเนื่องทางประวัติศาสตร์ของความสำเร็จที่พระมหากษัตริย์สร้างขึ้น ส่งเสริมให้เกิดความทรงจำรวมหมู่และการมีสำนึกถึงอดีตร่วมกัน ช่วยเสริมสร้างอำนาจเชิงสัญลักษณ์ของชนชั้นนำราชสำนัก ทั้งในทางการเมืองและวัฒนธรรมเป็นอย่างดี (เมาริตซิโอ เปเลจจี, 2566)

นอกจากที่กล่าวมา ในเมืองกรุงเก่ายังมีพุทธสถานที่ได้รับความสนใจจากราชสำนักและนักเดินทางชาวต่างประเทศเป็นอย่างมาก ได้แก่ วิหารพระมงคลบพิตร ซึ่งตั้งอยู่เคียงกับวัดพระศรีสรรเพชญ์และพระราชวังโบราณ แม้พระวิหารจะมีสภาพชำรุดหักพังเป็นอย่างมากและไม่มีกำลังที่จะปฏิสังขรณ์ในเวลานั้น แต่ได้ปรากฏว่ามักมีผู้เดินทางมาเยี่ยมชมและบันทึกถึงเสมอ ดังเช่นที่ ซอมเมอร์วิลล์ แม็กซ์เวล ซึ่งเข้ามาทัศนาจรในสมัยรัชกาลที่ 5 ได้กล่าวว่าวิหารพระมงคลบพิตรซึ่งเป็นแม้แต่เพียงซากปรักหักพัง ก็ยังมีเสน่ห์ชวนให้หลงใหล ต่างจากโบราณสถานในประเทศอื่น (ซอมเมอร์วิลล์ แม็กซ์เวล, 2544) ความสำคัญของวิหารพระมงคลบพิตร ยิ่งปรากฏให้เห็นเด่นชัดเมื่อเป็นสถานที่ในคราวต้อนรับเจ้านายต่างประเทศหรือแขกเมืองชั้นสูง ดังเช่นการเสด็จประพาสมณฑลกรุงเก่าของ ดุ๊กโยฮัน อัลเบรกต์ และเจ้าหญิงอลิสซาเบธ รอชซาล่า แห่งเยอรมนี ที่เสด็จพระราชดำเนินและร่วมฉายพระรูปหน้าพระวิหารเมื่อ พ.ศ. 2452 (เอนก นาวิกมูล และธงชัย ลิขิตพรสวรรค์, 2563) นอกจากนี้วิหารพระมงคลบพิตรยังปรากฏในภาพถ่ายร่วมสมัยหลายแห่งของชาวต่างชาติและข้าราชการราชสำนักที่เดินทางมาตรวจราชการในเมืองกรุงเก่าและเดินทางเข้ามาเยี่ยมชมวิหารพระมงคลบพิตร ด้วยถือเป็นสัญลักษณ์แห่งความเจริญรุ่งเรืองทางวัฒนธรรมของชาติ ดังนั้น แม้ว่าในขณะนั้นโบราณสถานและพุทธสถานบางแห่งในเมืองกรุงเก่าจะยังไม่ได้รับการฟื้นฟูบูรณปฏิสังขรณ์อย่างสำคัญ แต่สถานที่เหล่านี้ได้ทำหน้าที่สะท้อนถึงรากเหง้าอันยาวนานและสร้างความภาคภูมิใจในความเป็นชนชาติที่มีวัฒนธรรมเป็นของตัวเอง

จากหลักฐานข้างต้นแสดงให้เห็นว่า การสถาปนาและทำนุบำรุงวัดในเมืองกรุงเก่าสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว มีนัยสำคัญที่แสดงถึงการปรับตัวของราชสำนักสยาม โดยเห็นได้ชัดจากการสร้างวัดนิเวศธรรมประวัติ ที่รับรูปแบบศิลปะตะวันตกมาปรับใช้ภายใต้กรอบความศรัทธาแบบพุทธศาสนา ในขณะเดียวกัน วัดร้างและโบราณพุทธสถานบางแห่ง ได้เปลี่ยนสถานะจากซากปรักหักพังกลายเป็นที่พื้นที่ต้อนรับแขกเมืองและดำรงสัญลักษณ์แห่งความรุ่งเรืองและความต่อเนื่องทางอารยธรรมของสยาม รวมถึงยังเป็นหลักฐานทางประวัติศาสตร์ที่ยืนยันความเก่าแก่ของชาติ ซึ่งสิ่งนี้เป็นรากฐานสำคัญใน

การสร้างภาพลักษณ์ของ “สยามใหม่” ที่ผสานความทันสมัยเข้ากับรากฐานทางประวัติศาสตร์และวัฒนธรรมท่ามกลางกระแสการเปลี่ยนแปลงของโลกสมัยใหม่

5. อภิปรายผลการวิจัย

จากการศึกษาบทบาทการบูรณปฏิสังขรณ์และการสถาปนาวัดในเมืองกรุงเก่าในฐานะภาพสะท้อนความสัมพันธ์ระหว่างศรัทธาทางศาสนากับบริบททางสังคมและการเมือง ระหว่างรัชกาลที่ 3 ถึงรัชกาลที่ 5 พบว่า การบูรณปฏิสังขรณ์วัดวาอารามในพระนครศรีอยุธยาสมัยรัชกาลที่ 3–5 มิใช่เพียงการซ่อมแซมเชิงกายภาพ แต่เป็นกระบวนการฟื้นฟูความศักดิ์สิทธิ์และบทบาททางประวัติศาสตร์ของเมืองกรุงเก่าอดีตราชธานีผ่านอำนาจรัฐและการจัดการเชิงวัฒนธรรม โดยในช่วงแรกการฟื้นฟูถูกจำกัดวงอยู่เฉพาะวัดที่มีความสัมพันธ์ใกล้ชิดกับต้นพระราชวงศ์จักรี และวัดที่มีความสำคัญบางวัดเท่านั้น เช่น วัดสุวรรณดาราราม และ วัดพนัญเชิง จนกระทั่งเมื่อเข้าสู่รัชสมัยของพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ 3 บทบาทของผู้นำท้องถิ่นดังเช่น เจ้าเมืองกรุงเก่าเริ่มปรากฏชัดเจนขึ้นผ่านการบูรณปฏิสังขรณ์และสถาปนาวัด ซึ่งสอดคล้องกับความนิยมการสร้างวัดเป็นอย่างมากทั้งจากราชสำนักและราษฎรในสมัยนั้น เนื่องจากในสมัยรัชกาลที่ 3 “วัด” คือศูนย์กลางเดียวที่ยึดโยงราษฎรเข้ากับชนชั้นนำ การที่ชนชั้นนำท้องถิ่นพากันสร้างและปฏิสังขรณ์วัดตามกระแสนิยม จึงเป็นการแสดงออกถึงการยอมรับอำนาจรัฐผ่านวัฒนธรรมร่วมกัน โดยมีเจ้าเมืองเป็นต้นแบบในพื้นที่ การที่ราษฎรร่วมอนุโมทนาและมาใช้พื้นที่วัดที่เจ้าเมืองบูรณะและประกอบกิจกรรมต่าง ๆ ยังเป็นการสร้างบารมีและความชอบธรรมในฐานะผู้อุปถัมภ์พระพุทธศาสนาของเจ้าเมืองในฐานะตัวแทนราชสำนัก และย่อมส่งผลให้การบังคับบัญชาในหัวเมืองได้ดียิ่งขึ้นเพราะมีศรัทธาอย่างเดียวกัน โดยเฉพาะเมื่อพื้นที่ยิ่งห่างไกลออกจากศูนย์กลางการปกครอง ชนชั้นนำในพื้นถิ่นแห่งนั้นยิ่งมีบทบาทในการทำนุบำรุงพระพุทธศาสนา บูรณปฏิสังขรณ์ศาสนสถานต่าง ๆ ส่งผลให้วัดกลายเป็นพื้นที่ที่เชื่อมโยงอำนาจรัฐ ศาสนา และสังคมท้องถิ่นเข้าไว้ด้วยกันอย่างสำคัญ

เมื่อเข้าสู่รัชสมัยของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ 4 วัดสำคัญในเมืองกรุงเก่าได้รับการบูรณปฏิสังขรณ์อย่างจริงจังและเริ่มมีการสร้างอัตลักษณ์ศิลปกรรมจากราชสำนักมากขึ้น โดยมีลักษณะผสมผสานกันระหว่างการสร้างสถาปัตยกรรมตามรูปแบบประเพณีดั้งเดิม เช่น การสร้างพระเจดีย์ทรงระฆังและเจดีย์เหลี่ยมเพิ่มมุมในวัดสำคัญหลายแห่งแบบศิลปกรรมสมัยอยุธยา แต่ยังพบงานที่ผสานกับพระราชนิยมและ

พระราชประสงค์ในสมัยรัชกาลที่ 4 โดยเฉพาะอย่างยิ่งการประดับพระราชลัญจกรประจำพระองค์ คือ พระมหามงกุฎ วัดวาอารามกรุงเก่าในช่วงเวลาดังกล่าวจึงได้รับการฟื้นฟูในรูปแบบที่หลากหลาย ซึ่งสะท้อนพระราชศรัทธาที่เชื่อมโยงความรุ่งเรืองทางพระพุทธศาสนาระหว่างอยุธยากับรัตนโกสินทร์เข้าด้วยกัน และยังเป็นสัญลักษณ์เชิงอำนาจในเขตพุทธาวาสของวัดที่ทรงอุปถัมภ์และปฏิสังขรณ์

ต่อมาในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ 5 มุมมองต่อเมืองกรุงเก่าได้เปลี่ยนผ่านสู่ความเป็นสยามใหม่ ซึ่งเป็นยุคสมัยแห่งการเปลี่ยนแปลง สะท้อนผ่านแนวคิดและมุมมองที่เป็นสากลเคียงคู่ไปกับความมั่นคงในพุทธศานาและวัฒนธรรมที่รุ่งเรืองของชาติ การสถาปนาวัดนิเวศธรรมประวัติด้วยสถาปัตยกรรมแบบตะวันตกทั้งหมดถือเป็นจุดเปลี่ยนสำคัญที่แสดงถึงการปรับตัวของพุทธศาสนาเข้าสู่ยุคใหม่ ขณะที่โบราณสถานร้างและซากปรักหักพังอย่างวิหารพระมงคลบพิตร ได้รับการยกฐานะให้เป็นตัวแทนอารยธรรมที่ยิ่งใหญ่ของชาติ ที่ดึงดูดบุคคลสำคัญและนักเดินทางเข้ามาเยี่ยมชมเมื่อได้เดินทางมาเยือนเมืองกรุงเก่า

อย่างไรก็ตาม แม้ว่าราชสำนักและชนชั้นนำท้องถิ่นจะมีนโยบายฟื้นฟูเมืองกรุงเก่าอย่างต่อเนื่อง แต่ยังคงปรากฏว่ามีวัดและพุทธสถานอีกจำนวนมากที่ถูกทิ้งร้างและไม่ได้รับการบูรณปฏิสังขรณ์ ซึ่งสันนิษฐานว่า วัดเหล่านั้นมีข้อจำกัดด้านที่ตั้งและการเดินทาง ดังจะเห็นได้ว่าวัดร้างจำนวนมากตั้งอยู่ลึกเข้าไปในพื้นที่ของเกาะเมืองซึ่งสภาพในขณะนั้นยังเป็นป่ารกชัฏ ในขณะที่วัดที่ได้รับการสถาปนาและฟื้นฟูบูรณะส่วนใหญ่ มักตั้งอยู่ริมแม่น้ำหรือเส้นทางคมนาคมหลักที่เอื้ออำนวยต่อการทำนุบำรุง บูรณะ และกำกับติดตาม นอกจากนี้ยังรวมถึงข้อจำกัดด้านงบประมาณและวิทยาการในการปฏิสังขรณ์ รัฐจึงจำเป็นต้องฟื้นวัดที่มีความสำคัญและอยู่ในขอบข่ายที่สามารถจัดการได้ก่อน นอกจากนี้โบราณพุทธสถานสำคัญดังเช่น วิหารพระมงคลบพิตร ยังจัดเป็นพื้นที่สงวนเพื่อเชิดชูอดีตของตนเอง มากกว่าการปฏิสังขรณ์เพื่อกลับมาใช้งานเชิงพิธีกรรม

ทั้งหมดนี้แสดงให้เห็นว่า วัดวาอารามในเมืองกรุงเก่าเป็นพื้นที่สำคัญทางสังคมและการเมืองที่รัฐใช้ในการเชื่อมโยงศรัทธา ประวัติศาสตร์ และอำนาจเข้าด้วยกัน จากยุคแห่งการแสดงบทบาทของชนชั้นนำท้องถิ่นในสมัยรัชกาลที่ 3 สู่การใช้ศิลปกรรมสะท้อนอัตลักษณ์ของราชสำนักในสมัยรัชกาลที่ 4 จนถึงการสถาปนาความศิวิไลซ์แบบสากลในสมัยรัชกาลที่ 5 ที่ยังได้เชิดชูโบราณพุทธสถานในเมืองกรุงเก่า สร้างความต่อเนื่องทางวัฒนธรรมและประวัติศาสตร์ให้แก่รัฐสยาม ในแง่นี้ จึงสามารถอธิบายร่วมกับแนวคิดของ เมาริตซิโอ เปเลจจี (2566)

และ ชาตรี ประกิตนนทการ (2546) ได้ว่า วัดและโบราณสถานในเมืองกรุงเก่า มิได้เป็นเพียงพื้นที่ร้างแห่งอดีต แต่เป็นส่วนหนึ่งของการสร้างภาพลักษณ์สมัยใหม่ของสยามผ่านการใช้วัดวาอาราม ศาสนสถาน โบราณสถาน และความทรงจำของกรุงศรีอยุธยา ในฐานะเมืองสำคัญทางประวัติศาสตร์ เพื่อแสดงการมีตัวตนอย่างศิวิไลซ์ของรัฐสยามท่ามกลางกระแสลัทธิอาณานิคมในคริสต์ศตวรรษที่ 19

6. ข้อเสนอแนะ

ผลการศึกษานี้ สามารถนำไปเป็นแนวทางการวิจัยด้านการท่องเที่ยว และจัดกิจกรรมการท่องเที่ยวที่สอดคล้องกับงานวิจัย เช่น การท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรม ที่เน้นการศึกษาประวัติศาสตร์ความสำคัญและงานศิลปกรรมของวัดในอยุธยาที่ได้รับการทำนุบำรุงในสมัยรัตนโกสินทร์ อีกทั้งยังสามารถขยายขอบเขตการศึกษาเชิงเปรียบเทียบไปยังวัดในเมืองบริวารหรือเมืองเก่าอื่น ๆ เพื่อศึกษาถึงการใช้พื้นที่ศาสนาในกระบวนการทางสังคมและการเมืองที่เชื่อมโยงความเปลี่ยนแปลงของช่วงเวลาสำคัญทั้งสองยุค เป็นการส่งเสริมการอนุรักษ์วัด และยังประโยชน์ต่อการศึกษาต่อไปในท้องถิ่น

7. องค์ความรู้ที่ได้รับ

องค์ความรู้ที่ได้รับ คือ การอธิบายให้เห็นว่า “การฟื้นกรุงเก่าผ่านพื้นที่ศาสนา” ในพระนครศรีอยุธยาระหว่างสมัยรัชกาลที่ 3-5 เป็นการฟื้นฟูความศักดิ์สิทธิ์และสถานะของอดีตราชธานี ผ่านกระบวนการฟื้นฟูวัดและพุทธสถานจากราชสำนักสยามและชนชั้นนำท้องถิ่น ส่งผลต่อการสร้างความหมายทางอำนาจและศรัทธา การเชื่อมโยงอดีตราชธานีกับรัฐสมัยใหม่ ทำให้วัดและโบราณสถานในพระนครศรีอยุธยากลายเป็นสัญลักษณ์สำคัญที่สะท้อนความทรงจำ ความศรัทธา และอัตลักษณ์ของรัฐไทยในยุคเปลี่ยนผ่านสู่ความเป็นสมัยใหม่ อีกทั้งยังสามารถนำไปใช้เป็นแนวทางในการศึกษาประวัติศาสตร์เมือง การอนุรักษ์มรดกวัฒนธรรม และการพัฒนาเส้นทางท่องเที่ยวเชิงประวัติศาสตร์และศาสนาในพระนครศรีอยุธยาได้เป็นอย่างดี

ภาพที่ 1 องค์ความรู้ที่ได้รับ

เอกสารอ้างอิง

กรมศิลปากร. (2530). *ตำนานวัตถุสถานต่าง ๆ ซึ่งพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงสถาปนา*. กรุงเทพฯ: อมรินทร์ พริ้นติ้ง กรุ๊พ จำกัด.

จอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, พระบาทสมเด็จพระ. (2548). *รวมพระราชนิพนธ์ในพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เรื่อง ประชุมประกาศรัชกาลที่ 4*. กรุงเทพฯ: องค์การค้าของคุรุสภา.

จอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, พระบาทสมเด็จพระ. (2548). *รวมพระราชนิพนธ์ในพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เรื่อง พระราชหัตถเลขาในพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว*. กรุงเทพฯ: องค์การค้าของคุรุสภา.

จุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, พระบาทสมเด็จพระ. (2553). *จดหมายเหตุพระราชกิจรายวันในพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว จุลศักราช 1239 พุทธศักราช 2420*. กรุงเทพฯ: คณะกรรมการชำระประวัติศาสตร์ไทย กรมศิลปากร.

ชาตรี ประกิตนนทการ. (2546). *จากสยามเก่าสู่ไทยใหม่ : ความหมายทางสังคมและการเมืองในงานสถาปัตยกรรม พ.ศ. 2394-2500* (วิทยานิพนธ์สถาปัตยกรรมศาสตรมหาบัณฑิต). จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, กรุงเทพฯ.

ซอมเมอร์วิลล์ แม็กซ์เวล. (2544). *สยามริมฝั่งเจ้าพระยา*. กรุงเทพฯ: กองวรรณกรรมและประวัติศาสตร์.

ไชยวิชิต (เผือก), เจ้าพระยา. (2518). *ยอพระเกียรติ 3 รัชกาล ของพระยาไชยวิชิต (เผือก)*. สืบค้นจาก https://www.finearts.go.th/nakhonphanomlibrary/ view/27076

ณัฏฐภัทร จันทวิช. (2553). *ประวัติวัดเสนาสนาราม พระนครศรีอยุธยา*. กรุงเทพฯ: นุชาการพิมพ์.

ณัฐพล อยู่รุ่งเรืองศักดิ์. (2563). *การจัดกิจการพุทธศาสนาของราชสำนักสยาม สมัยรัชกาลที่ 1 ถึงรัชกาลที่ 5 พ.ศ. 2325 – 2449* (วิทยานิพนธ์อักษรศาสตรดุษฎีบัณฑิต). มหาวิทยาลัยศิลปากร, กรุงเทพฯ.

ดำรงราชานุภาพ, สมเด็จพระบรมวงศ์เธอ กรมพระยา. (2562). *พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ 2*. กรุงเทพฯ: ไทยควอลิตี้บุ๊คส์.

ปัญจเวช บุญรอด. (2557). *การศึกษาประวัติศาสตร์สถาปัตยกรรมวัดสุวรรณดาราราม ราชวรวิหาร จ.พระนครศรีอยุธยา* (วิทยานิพนธ์ศิลปศาสตร์มหาบัณฑิต). มหาวิทยาลัยศิลปากร, กรุงเทพฯ.

พัสวีสิริ เปรมกุลอนันต์. (2558). *ศิลปกรรมในพระราชประสงค์พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว* (วิทยานิพนธ์ปรัชญาดุษฎีบัณฑิต). มหาวิทยาลัยศิลปากร, กรุงเทพฯ.

พิชญา สุ่มจินดา. (2557). *ถอดรหัสพระจอมเกล้า*. กรุงเทพฯ: มติชน.

เมาริตซิโอ เปเลจจี. (2566). *เจ้าชีวิต เจ้าสรรพสิ่ง การก่อร่างภาพลักษณ์สมัยใหม่ของสถาบันกษัตริย์สยาม*. นนทบุรี: ฟ้าเดียวกัน.

โยฮันน์ แกร์ฮาร์ท เคอนิช. (2560). *บันทึกรายวันเกี่ยวกับการเดินทางจากอินเดียสู่สยามและมะละกา ใน พ.ศ. 2322 (ค.ศ. 1779)*. กรุงเทพฯ: สำนักวรรณกรรมและประวัติศาสตร์.

วัฒนะ จูฑะวิภาต. (2552). *สถาปัตยกรรมในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว : ช่วงหัวเลี้ยวหัวต่อของสังคมไทย* (รายงานการวิจัย). กรุงเทพฯ: จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.

วัดพนัญเชิงวรวิหาร. (2567). *วัดพนัญเชิงวรวิหาร พระนครศรีอยุธยา*. พระนครศรีอยุธยา: เทียนวัฒนา พริ้นท์ติ้ง 20.

วัดราชประดิษฐสถิตมหาสีมาราม. (2557). *เรื่องตำนานสถานที่และวัตถุต่าง ๆ ซึ่งพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงสร้าง นับเป็นประชุมพงศาวดารภาคที่ 25*. กรุงเทพฯ: อมรินทร์พริ้นติ้งแอนด์พับลิชชิ่ง จำกัด.

วรรณศิริ เดชะคุปต์ และปรีดี พิศภูมิวิถี. (2554). *กรุงเก่า เล่าเรื่อง*. กรุงเทพฯ: มติชน.

ศักดิ์ชัย สายสิงห์. (2556). *พุทธศิลป์สมัยรัตนโกสินทร์ พัฒนาการของงานช่างและแนวคิดที่ปรับเปลี่ยน*. นนทบุรี: เมืองโบราณ.

ศูนย์มานุษยวิทยาสิรินธร (องค์การมหาชน). (ม.ป.ป.). *จารึกที่อุโบสถวัดหน้าพระเมรุ 2*. สืบค้นจาก https://db.sac.or.th/inscriptions/inscribe/detail/1108

สถาบันราชภัฏพระนครศรีอยุธยา. (2541). *พระพุทธเจ้าหลวงกับชาวกรุงเก่า*. พระนครศรีอยุธยา: สถาบันราชภัฏพระนครศรีอยุธยา.

สำนักงานวิทยทรัพยากร จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย. (ม.ป.ป.). *จารึกเรื่องสร้างวัดนิเวศน์ธรรมประวัติ*. สืบค้นจาก https://digiverse.chula.ac.th/Info/item/dc:2810

หอจดหมายเหตุแห่งชาติ. (2448). *เอกสารรัชกาลที่ 5 เรื่องเงินกัลปนาวัดร้าง ศ.8.3/6*.

หอจดหมายเหตุแห่งชาติ. (2448-2454). *เอกสารรัชกาลที่ 5 ศ.6/3 (ภ,ม,ย) เรื่อง ปฏิสังขรณ์วัดภูเขาทอง กรุงเก่า*.

หอสมุดแห่งชาติ. (2390). *จดหมายเหตุรัชกาลที่ 3 ร่างสารตราเจ้าพระยาจักรี เรื่อง พระราชทานทรัพย์ในการบูรณปฏิสังขรณ์วัดสุวรรณดาราม จ.ศ. 1209*. เลขที่ 51.

หอสมุดแห่งชาติ. (2391). *จดหมายเหตุรัชกาลที่ 3 ร่างจดหมายพระยามหาอำมาตย์ ถึงพระยาไชยวิชิต ผู้รักษากรุงเก่า เรื่องให้ซ่อมพระอุโบสถ วัดมงคลบพิตร จ.ศ. 1210*. เลขที่ 25.

หอสมุดแห่งชาติ. (2393). *จดหมายเหตุรัชกาลที่ 3 เรื่อง เมืองกรุงเก่าถึงมหาดไทย เรื่องน้ำฝนต้นข้าวและบัญชีวัดพระสงฆ์ จ.ศ. 1212*. เลขที่ 22.

หอสมุดแห่งชาติ. (2411). *เรื่อง พระยาไชยวิชิต ผู้รักษากรุงเก่า บอกเรื่องการจัดพิธีถือน้ำพระพิพัฒน์สัตยาที่วัดสุวรรณดาราม จ.ศ. 1230*. เลขที่ 189.

หอสมุดแห่งชาติ. (2530). *จดหมายเหตุรัชกาลที่ 3 เล่ม 2*. กรุงเทพฯ: ห้างหุ้นส่วนสามัญนิ ติบุคคลสหประชาพาณิชย์.

ห้องสมุดดิจิทัลวัชรญาณ. (ม.ป.ป.). *ประชุมกลอนนิราศต่างๆ ภาคที่ 1 นิราศสุนทรภู่ 4 เรื่อง*. สืบค้นจาก https://vajirayana.org/ประชุมกลอนนิราศต่างๆ-ภาคที่-๑-นิราศสุนทรภู่-๔-เรื่อง/นิราศภูเขาทอง

เอนก นาวิกมูล และธงชัย ลิขิตพรสวรรค์. (2563). *สมุดภาพกรุงเก่า : จังหวัดพระนครศรีอยุธยา ก่อนพุทธศักราช 2500*. นนทบุรี: พิมพ์ดี.